

פרשת אדמות יוז בעבר הירדן המזרחי

דותן גורן

מבוא

בתודעתו של העם היהודי ובמסורתו עבר הירדן המזרחי (להלן: עבה¹) הוא חלק בלתי נפרד ממולדתו ההיסטורית ('ארץ האבות') ככתוב במקרא ובספרי המשנה והתלמוד. ההתיישבות היהודית ממזרח לנהר הירדן דעכה בתקופה המוסלמית ובימי הביניים המאוחרים. ניסיונות יהודיים לחידוש היישוב היהודי בעבה² החלו בשלהי התקופה העות'מאנית, אולם סוכלו בידי הממשל העות'מאני, שחשש ממוקדי התנגדות לאומית ברחבי האימפריה.³ עד מלחמת העולם הראשונה 'ארץ ישראל' הייתה מושג היסטורי שחל על השטח משני עברי נהר הירדן. תפיסה זו השתרשה בקרב אומות העולם, והמדינאים הבריטים נתנו לכך ביטוי ב'הצהרת בלפור' (2 בנובמבר 1917). עם זאת, בשל התחייבויותיה הפוליטיות לשריף חוסיין בן עלי (לימים מלך חג'אז) מהשושלת ההאשמית, ובעקבות ועידת קהיר (מארס 1921), לא צירפה בריטניה את עבה⁴ לתחומי המנדט על ארץ ישראל והקימה את אמירות עבר הירדן בראשות בנו, עבדאללה. מהלך מדיני זה התפרסם בספר הלבן הראשון (יוני 1922) של שר המושבות הבריטי, וינסטון צ'רצ'יל.⁵

בזירה הבינ-לאומית ניהלו המוסדות הציוניים מאבק מדיני להכללת עבה⁶ בתחומי המנדט על ארץ ישראל, מתוך אמונה שגבולות המנדט יהיו גבולות המדינה היהודית. בשנת 1919 נעשה ניסיון מצד הממסד הציוני לרכישת אדמות בעבה⁷, ששותף לו היה ועד הצירים בראשותו של ד"ר חיים וייצמן. ברכישה זו (שלא מומשה בסופו של דבר) ביקשה ההסתדרות הציונית לזכות באהדה מדינית בוועידת השלום בפריז לביסוס הקביעה כי

* מאמר זה מבוסס על עבודה סמינריונית שנכתבה בהנחיית פרופ' יוסי כץ מהמחלקה לגיאוגרפיה וסביבה, בסיוע הקתדרה ללימודי תולדות קק"ל ומפעליה באוניברסיטת בר-אילן.

1 צבי אילן, הכמיהה להתיישבות יהודית בעבר-הירדן 1871-1947, יד יצחק בן-צבי, ירושלים תשמ"ה.

2 יצחק גיל-הר, 'הפרדת עבר-הירדן המזרחי מארץ-ישראל', קתדרה, 12 (תמוז תשל"ט), עמ' 47-69; יהושע פרידמן, 'שאלת ארץ-ישראל בתקופת מלחמת-העולם הראשונה', בתוך: משה ליסק (עורך), תולדות היישוב היהודי בארץ-ישראל מאז העלייה הראשונה: תקופת המנדט הבריטי, חלק ראשון, מוסד ביאליק, ירושלים תשנ"ד, עמ' 33-38.

עבה"י הוא חלק מארץ ישראל וכי היהודים רשאים להתיישב שם. לאחר הוצאתו של עבה"י משטח המנדט על ארץ ישראל בידי הבריטים, רקם הממסד הציוני תכניות להתיישבות יהודית בעבה"י, וביקש להפגין בו נוכחות בכמה מישורים. במישור הפוליטי התקיימו מפגשים רמי דרג בין נציגיו לבעלי העניין בעבה"י, ובראשם האמיר עבדאללה, שעמו התנהל קשר רציף. הקשרים בין ההנהלה הציונית לשושלת ההאשמית החלו שנים מספר קודם לכן. במאוס 1918 פרסם אליקיבלה, עיתונו הרשמי של המלך חוסיין במכה, הצהרה שהמלך מקבל בברכה את אחיו היהודים השבים לארץ ישראל. בחודשים הבאים נפגשו וייצמן ופיסל, בנו של חוסיין ואחיו של עבדאללה, פעמים מספר. בעקבות מפגשים אלה נכתב הסכם וייצמן-פיסל שנחתם בלונדון (3 בינואר 1919). הסכם זה הסדיר את היחסים בין התנועה הציונית לממלכה הערבית המאוחדת (סוריה הגדולה), שהייתה אמורה לקום בראשותו של פיסל, וביסס את ההכרה הערבית בהצהרת בלפור. במישור הציבורי והכלכלי נעשו ניסיונות יהודיים לנוכחות יהודית בעבה"י באמצעות התנדבות לשירות ממשלתי בשורות הצבא ומשטרת המנדט הבריטי, והשתתפות בעבודות ציבוריות שנערכו שם מטעמו. יזמה נוספת הייתה פיתוח האזור במימון תאגיד יהודי, שילווח הון לממשל הירדני בתמורה לקבלת שטחים להתיישבות יהודית וערבית. בד בבד נשלחו לעבה"י כמה משלחות מחקר כדי לאסוף נתונים גיאוגרפיים וכלכליים ולבחון את תנאי ההתיישבות במרחב.³ למרות התכניות והיזמות השונות לא נרכש בשנות העשרים בעבה"י ולו דונם אחד בידי יהודים.⁴

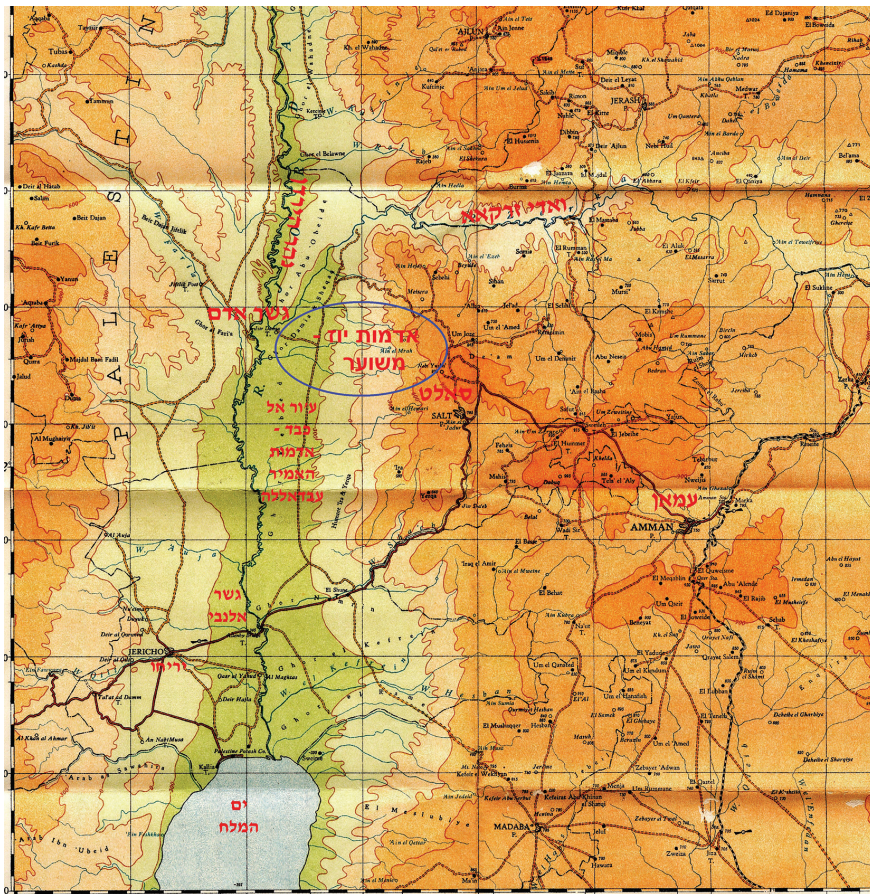
בשנות השלושים ניסו המוסדות הלאומיים לתקוע יתד להתיישבות יהודית בעבה"י עקב המשבר הכלכלי ששרר באזור. עד היום נחקרו שתי פרשיות מרכזיות של רכישת קרקע שהסתיימו בתקופת המנדט: (א) האופציה לחכירת אדמותיו של האמיר עבדאללה בע'ור-אל-כבד (אזור כיכר הירדן המזרחית, בין גשר אלנבי לגשר אדם), שניתנה להנהלה הציונית ב-5 בינואר 1933 וחודשה פעמים מספר; (ב) משא ומתן לרכישת קרקעות בין ההנהלה הציונית לשייח' הבדואי מיתקאל פחה אל-פאיז.⁵ במאמר זה אשפוך אור על פרשה נוספת שלא זכתה לתהודה במחקר.

בינואר 1934 נרכשו בעבה"י זכויות הבעלות על אדמותיו של נתין בריטי בשם ריצ'רד יזו (להלן: אדמות יזו) בידי חברת הכשרת הישוב בארץ ישראל בע"מ (להלן: חברת הכשרת היישוב), בחסות המוסדות הלאומיים (ההנהלה הציונית, הסוכנות היהודית וקרן קימת

3 אילן, הכמיהה להתיישבות יהודית, עמ' 358-371; שמואל דיין, בימי חזון ומצור, מסדה ותנועת המושבים, תל אביב תשי"ג, עמ' 41-51; אליהו אילת, שיבת ציון וערב, דביר, תל אביב 1974, עמ' 108-125; שמעון רובינשטיין, הפרה רצתה להיניק לא פחות מאשר העגל רצה לינוק, כיוונים, 9 (1996), עמ' 139-169. לקשרים בין השושלת האשמית והאמיר עבדאללה לממסד הציוני, ראו למשל: ירון רן, שורשי האופציה הירדנית, ציטרין, תל אביב 1991; מרטין גילברט, 'לורנס איש ציון', תבלת, 38 (התש"ע), עמ' 35-40.

4 אילן, שם, עמ' 370-371.

5 אניטא שפירא, 'פרשת האופציה על אדמות האמיר עבדאללה בע'ור-אל-כבד: ראשית הקשר בין ההנהלה הציונית והאמיר עבדאללה', הציונות, ג (תשל"ד), עמ' 295-345; אילן, שם, עמ' 371-407.

Trans Jordan (Amman) 1:250,000, Department of Lands and Surveys, Trans Jordan, 1937
 הארכיון הציוני המרכזי, S25/22647-1m

לישראל [להלן: "קק"ל]).⁶ ראשיתה של פרשת אדמות יז נדונה בקצרה במחקרו רחב ההיקף של צבי אילן, הכמיהה להתיישבות יהודית בעבריהירדן. אני סבור כי אילן לא עמד על הקשרה ההיסטורי של הפרשה והתייחס אליה כאל עסקת מקרקעין מקרית בעבה"י, שהסתיימה עם פרוץ מלחמת העצמאות והקמת המדינה. להגנתו יש לומר שהוא לא נחשף לתיקי ארכיון ומסמכים סודיים בפרשה, שנתרו חסויים יובל שנים לאחר קום המדינה.⁷

6 על רכוש הקרקעי של התנועה הציונית בארץ ישראל בטרם הקמתה של מדינת ישראל, ראו: יוסי כץ, 'הציונות ויצירת רכוש הקרקעי בארץ-ישראל', בתוך: משה ליסק (עורך), תולדות היישוב היהודי בארץ-ישראל מאז העלייה הראשונה, חלק שלישי, מוסד ביאליק, ירושלים תשס"ח, עמ' 300-408.

במאמר זה אבחן מדוע רכש הממסד הציוני את זכויות הבעלות על אדמות יזו, כיצד תכנן להשתמש בהן, באילו קשיים נתקל ומה עלה בגורלן של האדמות ושל זכויות הבעלות עליהן. המאמר מבוסס בעיקרו על חומרים ארכיוניים של המוסדות הלאומיים ובעיקר קק"ל, חברת הכשרת היישוב והסוכנות היהודית. הסעיף הראשון עוסק ברקע ההיסטורי להתעניינות המחודשת של הממסד הציוני ברכישת קרקעות בעבה"י להתיישבות יהודית. הסעיף השני מתמקד ברכישת זכויות הבעלות על אדמותיו של יזו בעבה"י ובמערכת הקשרים שטוותה עמו חברת הכשרת היישוב. הסעיף השלישי – בהעברת זכויות הבעלות על אדמות יזו לקק"ל, שבעבודתה בעבה"י ניצבה מול אתגרים משפטיים חדשים. הסעיף הרביעי – בהתנהלותה המשפטית של קק"ל להבטחת זכויותיה באדמות יזו כחברה בריטית בעקבות השינויים המדיניים שחלו באזור בתום תקופת המנדט ולאחר מלחמת העצמאות. כמו כן אתייחס בו לניסיונות קק"ל להשבת השקעתה הכספית בעבה"י תוך שמירה על האינטרסים הלאומיים של המדינה.

הממסד הציוני ושאלת ההתיישבות היהודית בעבה"י בראשית שנות השלושים

לאחר מאורעות תרפ"ט (אוגוסט 1929) התערערה תפיסת התנועה הציונית, שטענה כי לרשותה עומד זמן רב לפעילות בעבה"י, נוכח התחזקות התנועה הלאומית הערבית וחששה מהגבלת צעדיה בארץ ישראל המערבית. ועדת שאו שוגרה לחקור את הסיבות לפרוץ המאורעות מטעם משרד המושבות הבריטי. במסקנות הוועדה, שהתפרסמו במארכס 1930, הוצגה לראשונה בעיית נישול הארסים הערבים לטובת ההתיישבות הציונית, ובעקבות המלצותיה באה לארץ ועדה בראשות המומחה להתיישבות ג'ון הופסימפסון לבחינת ההיבטים הקשורים בהגירה וביישוב הקרקע. בדוח של הופסימפסון (שהתפרסם באוגוסט 1930) נקבע כי ייקף הקרקעות הראויות לעיבוד בארץ ישראל אינו מותר כושר נשיאה להתיישבות יהודית נוספת במרחב. הספר הלבן של פספילד מאוקטובר 1930, שהתפרסם בעקבות הדוח, האשים את ההתיישבות היהודית ביצירת מעמד של חסרי קרקע באוכלוסייה הערבית, ורמז כי המצב מחייב חקיקה שתאסור על מכירת קרקעות. היה זה ניסיון בריטי להרגיע את הערבים, אך הספר הלבן בוטל בעקבות לחץ הסוכנות היהודית ואיגרת מקדונלד ששוגרה לנשיא ההסתדרות הציונית העולמית וייצמן (פברואר 1931).⁸

7 אילן, הכמיהה להתיישבות יהודית, עמ' 407-408. אניטה שפירא הזכירה את שמו של יזו, אך לא עסקה בפרשת האדמות. ראו: שפירא, 'פרשת האופציה על אדמות האמיר עבדאללה', עמ' 318. אזכור העסקה לרכישת אדמות יזו ראו גם אצל מיכאל פישבך: Michael R. Fischbach, *State, Society and Land in Jordan*, Brill, Leiden 2000, pp. 181-182.

8 יוסי כץ, בחזית הקרקע: קרן קימת לישראל בטרם מדינה, מאגנס, ירושלים תשס"ב, עמ' 14-18. בראשית 1931 יזם יושב ראש ההנהלה הציונית בירושלים ומנהל המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית, פרדריק קיש, התייעצות עם המוסדות המיישבים לפתרון שאלת הארסים. אריה אבנרי, ההתיישבות היהודית וטענת הנישול 1878-1948, הקיבוץ המאוחד, תל אביב תש"ם, עמ' 210-211.

המצב הפוליטי בארץ ישראל לאחר פרסום מסקנות ועדות החקירה הבריטיות, ועליית הנאציזם בגרמניה, עוררו את התעניינותו של הממסד הציוני בהתיישבות יהודית עתידית בעבה"י, שהיה מרחב שומם מאוכלוסייה ובעל אפשרויות לפיתוח ולקליטת עלייה יהודית מגרמניה.⁹ בד בבד פעלו מוסדות יהודיים ציוניים ולא-ציוניים להפנות עולים יהודים מאירופה להתיישבות בארצות המנדט הצרפתי, סוריה ולבנון, שבהן היה היצע רב של קרקעות למכירה.¹⁰

בראשית שנות השלושים חלה התדרדרות במצבה הכלכלי של אוכלוסיית עבה"י. בשנת 1928 מנתה אוכלוסייה זו כ-340,000 נפש; היו בהם 284,000 מוסלמים, 26,000 נוצרים, 30,000 צ'רקסים, וכן בדואים ופלחים ששמרו על אורח חיים מסורתי ועסקו בחקלאות קיום.¹¹ הגורמים לכך היו מחסור בהון, מיעוט בהשקעות כלכליות ושימוש בטכנולוגיה חקלאית מיושנת. שנות הבצורת שפקדו את האזור החמירו את המצב ובכל שכבות האוכלוסייה הורגש מחסור במזון. נכבדים ובעלי קרקעות סבלו חרפת רעב ובשכטים בדואים מתו אנשים וחיות משק. לאור המצב הקשה החלה הגירת אוכלוסייה מעבה"י לארץ ישראל, מגמה הפוכה מזו שהייתה בתקופת השלטון העות'מאני. בעלי האחוזות וראשי השבטים בעבה"י החליטו לפעול לגיוס השקעות הון חיצוניות ולשפר את תנאי העיבוד החקלאי. המשאב הכלכלי היחיד שנותר בידיהם לגיוס הון היו הקרקעות שבבעלותם. בלידת ברירה החלו שייח'ים בדואים להציע אדמות להחכרה ולמכירה לבעלי הון ולבנקים ערביים, אך ניסיונותיהם כשלו.¹² כתוצאה מכך קיבלו המוסדות הציוניים בארץ ישראל הצעות למכירת קרקעות מאישים שונים בעבה"י, ודומה היה שהמאויים להתיישבות יהודית במרחב יכולים להתממש. אולם בכל פעולה עתידית בעבה"י היה צורך להתחשב בשלושה גורמים מרכזיים: 'האמיר, הנציג הבריטי והשייכים', כפי שהגדיר זאת ד"ר חיים ארלוזורוב, ראש המחלקה המדינית בסוכנות היהודית.¹³

האמיר עבדאללה נתן את הסכמתו לכניסתם של יהודים לעבה"י, וראה בחיוב את האפשרות שהם יקבלו אדמה בבקעת הירדן המזרחית, בטענה שהדבר יביא רווח לתושבים הערבים. בפגישתו עם נשיא הוועד הלאומי והתעשיין פנחס רוטנברג (שיזם את בניית

9 עמנואל ניומאן, בזירת המאבק הציוני: פרקי זכרונות, הספריה הציונית, ירושלים תשל"ח, עמ' 136-137.
 10 ד"ר י' טהון אל הסוכנות היהודית, 14.1.1934, הארכיון הציוני המרכזי (להלן: אצ"מ), L18/2472;
 ד"ר ג' לנדואר אל י' חנקין, 15.1.1934, שם, L75/387; יאיר זלטנרייך ויוסי כץ, 'אש מתחת לאפר: ניסיונות להתיישבות יהודית בסוריה ובלבנון בשנות השלושים', ציון, עא, ד (תשס"ו), עמ' 474-475.
 11 שפירא, 'פרשת האופציה על אדמות האמיר עבדאללה', עמ' 296; לתולדות אוכלוסיית עבה"י בתקופה הנדונה, ראו: אליהו אילת, אכלסי עבר הירדן וחייהם, אמנות, תל אביב תרצ"ג, עמ' 125-137.
 12 אליהו ששון, בדרך אל השלום: אגרות ושיחות, עם עובד, תל אביב 1978, עמ' 35-36; שפירא, 'פרשת האופציה על אדמות האמיר עבדאללה', עמ' 296; אילן, הכמיהה להתיישבות יהודית, עמ' 371.
 13 חיים ארלוזורוב אל חברי הנהלת הסוכנות היהודית, 6.12.1932, אצ"מ, S25/3492; חיים ארלוזורוב, יומן ירושלים, מפלגת פועלי ארץ ישראל, תל אביב תש"ט, עמ' 217-218 (14.2.1932) ועמ' 302 (24.11.1932).

תחנת הכוח ההידרואלקטרית בנהריים), הביע האמיר נכונות לשיתוף יהודים בפיתוח כלכלת הארץ ועיבוד אדמותיה, אך התנה זאת באישור בריטי. עמדת הממשל הבריטי הייתה עקיבה: התיישבות יהודית בעבה"י תיעשה רק בהסכמת האמיר, מחשש לאלימות מצד האוכלוסייה המקומית שתפגע במתיישבים החדשים. הנציב העליון ג'ון צ'נסלור, שהיה ממונה מטעם הממשל הבריטי על שני עברי הירדן, מנע את מימוש היזמה להתיישבות יהודית בעבה"י, וזכה לתמיכה משר המושבות הבריטי סידני גיימס וב (הברון פספילד), ששיבחו לפני ראש הממשלה, גיימס רמזי מקדונלד. מצב מדיני זה נותר ללא שינוי גם לאחר בואו של הנציב העליון ארתור ווקופ, שהיה מתון יותר בעמדתו ואהד יותר מקודמו את השאיפות היהודיות הציוניות להתיישבות בעבה"י.¹⁴ השייח'ים בעבה"י תמכו בהזרמת הון יהודי לפיתוח המרחב, שהיה שרוי במצב כלכלי קשה, והעבירו למוסדות הלאומיים הצעות למכירת קרקעות. בין היתר העלו הצדדים רעיונות לביסוס שותפויות עסקיות, שבהן ישקיעו היהודים בפיתוח אזורי חקלאות ויינהו מהרוות. מעבר לשיתוף פעולה כלכלי, גילו השייח'ים נכונות להתיישבותם של מומחים יהודים ובני משפחותיהם. הנציג הבריטי בעבה"י, הקולונל הנרי קוקס, שהחזיק בדעה כי האוכלוסייה המקומית תתנגד לכל התיישבות יהודית, הכשיל מהלך זה. עמדתו נשמעה בכל פעם שפעלה הסוכנות היהודית לקבלת אישור מהממשל הבריטי להתיישבות בעבה"י.¹⁵

כשבועיים לאחר חתימת ההסכם בין האמיר עבדאללה להנהלה הציונית החלו להתפרסם בעיתונות הערבית שמועות על האופציה שהעניק לחברה יהודית ציונית לחכירת אדמותיו בע'ור-אל-כבר. דיווחים אלה עוררו התנגדות ציבורית עזה בדעת הקהל הערבית, והאמיר נאלץ להכחיש את העסקה בדרכים שונות.¹⁶ ד"ר ארתור רופין כתב ביומנו על חשיבות המהלך ב'14 בפברואר 1933: 'מבחינה כלכלית יהיה בקרקע זו משום מעמסה בשבילנו ולא דווקא משום יתרון, שהרי היא אדמת-שממה; ואולם מבחינה פוליטית תהיה לכך חשיבות – כעין פריצת דרך לעבר-הירדן, שהיא כיום סגורה ומסוגרת בפני יהודים'.¹⁷ לאחר פרסום פרשת האופציה ובלחץ התעמולה בעיתונות הערבית, הוגשו למועצה המחוקקת בעבה"י הצעות חוק לאסור על זרים חכירה ובעלות על נכסי דלא נידי, אך הן נדחו בידי הממשלה.¹⁸ בשיחה

14 אילן, הכמיהה להתיישבות יהודית, עמ' 377-379.

15 שפירא, 'פרשת האופציה על אדמות האמיר עבדאללה', עמ' 300-301; אילן, שם, עמ' 375-384.

16 אילן, שם, עמ' 389-390. לדיווחים על האופציה בעיתונות העברית, ראו: 'על המצוקה הכלכלית בעבר הירדן מזרחה', דאר היום, 17.1.1933, עמ' 2; 'פלשתין על קרקעות עברה"', דבר, 18.1.1933, עמ' 1; 'העתונות הערבית על קרקעות עבר-הירדן', שם, 19.1.1933, עמ' 1; 'לענין הקרקע בעבר הירדן', שם, 22.1.1933, עמ' 1; 'סביב קרקעות עבר הירדן', שם, 25.1.1933, עמ' 1; 'מסביב לקרקעות גור אלכבר', דאר היום, 26.1.1933, עמ' 1; 'מה מתרחש בעבר-הירדן?', שם, 12.2.1933, עמ' 4.

17 ארתור רופין, פרקי חיי בבנין הארץ והעם 1920-1942, ג, עם עובד, תל אביב 1968, עמ' 217 (14.2.1933). ראו גם: חיים ארלוזורוב אל חיים וייצמן, 2.2.1933, בתוך: ארלוזורוב, יומן ירושלים, עמ' 357-359.

18 ידיעות גד (3.3.1933) בחתימת מ"ש [כנראה משה שרתוק], 5.3.1933, אצ"מ, S25/3501; דוח סודי של א"ח כהן המביא תרגום להצעת חוק בנוגע לרכישת ולהחזקת נכסי דלא-נידי ע"י זרים [כנראה

בין ארלוזורוב לנציב העליון ווקופ, שנערכה לאחר פרסום האופציה, טען האחרון כי אין בדעתו להפעיל לחץ על האמיר עבדאללה לביטול החוזה, אך ציין כי לכשתעלה שאלת ההתיישבות היהודית בעבה"י, לא תוכל הממשלה הבריטית להתעלם משיקולים צבאיים וביטחוניים, אלא אם תהיה משוכנעת שאין בכך סיכון מיותר. בתגובה מסר ארלוזורוב כי אין בכוונת ההנהלה הציונית לפעול בנושא ללא ידיעתה והסכמתה של ממשלת המנדט.¹⁹ למרות היצע הקרקעות הגדול שהעמידו תושבי עבה"י למכירה, לא נקט הממסד הציוני פעולה של ממש לרכישתן הן בגלל ההתנגדות הבריטית למהלך, והן בשל מחסור במשאבים כספיים, כפי שכתב ארלוזורוב לווייצמן ב־2 בפברואר 1933:

המצוקה הכלכלית בעבר־הירדן עדיין חמורה היא ותושבי עבר־הירדן עדין מצפים לפתיחת פעולות כלכליות מצד היהודים. אולם כיון שחוסר אמצעים כובל את ידינו ואין אנו יכולים לטול עלינו שום התחייבות רצינית, אנו משחקים בדרך כלל משחק של דחיות ושהיות. אנו מוסיפים לטפח את הקשרים האישיים שבינינו, ובו בזמן אנו משתדלים לנצל את מצבם של בני־שיחנו, שמחמת המצוקה הם מעונינים בסיום מהיר ומוצלח של המשא־ומתן, כדי להגיע לתנאים פוליטיים ופסיכולוגיים נוחים ככל האפשר.²⁰

בימים הבאים הופצו הודעות חשאיות מטעם קק"ל וקרן היסוד לסניפים בעולם על האופציה להתיישבות עתידית בעבה"י ועל הצורך בגיוס כספים לשם כך. בכך ביקש הממסד הציוני למנוע תחרות לרכישת אדמות באזור מצד גורמים יהודים פרטיים. בד בבד נפוצו שמועות ביישוב על רכישת קרקעות בעבה"י בידי יהודים, והן הגבירו את ההתעניינות מצד מתיישבים פוטנציאליים.²¹ יהודים פרטיים פנו לקק"ל בבקשה לסייע להם ברכישת אדמות והתיישבות באזור. למשל, ב־11 בפברואר 1933 פנה אליה זאב שפרוני בשם קבוצת בוגרי מחזור י"ג במקווה ישראל, שביקשו להיות כוח חלוצי להתיישבות יהודית בעבה"י,²² וב־16 באפריל 1933 קרא ד"ר מאיר מתל אביב לקק"ל לכוון יזמות פרטית בחסותה לרכישת קרקעות בעבה"י.²³ בשני המקרים תשובת הקק"ל לבקשות הייתה שלילית, בטענה כי אין שחר לשמועות בדבר קניית אדמה בעבה"י בידי יהודים פרטיים וכי עדיין לא הוכשרו התנאים הפוליטיים להתיישבות יהודית שם.²⁴

מארס 1933], שם, S25/3507; פרוטוקול ישיבת המועצה המחוקקת של עבה"י, 15.12.1933, שם, L75/387; דרישות האיסקאל בעבה"י, דבר, 13.3.1933, עמ' 3; 'חוק קרקעות חדש בעבר־הירדן', דאר היום, 8.10.1933, עמ' 1; 'בעולם הערבי', שם, 6.12.1933, עמ' 2; שפירא, 'פרשת האופציה על אדמות האמיר עבדאללה', עמ' 318 והערה 27; אילן, הכמיהה להתיישבות יהודית, עמ' 402; ששון, בדרך אל השלום, עמ' 36.

- 19 ארלוזורוב, יומן ירושלים, עמ' 308-311 (14.2.1933, 20.2.1933).
- 20 שם, עמ' 355: חיים ארלוזורוב אל חיים וייצמן, 2.2.1933.
- 21 אילן, הכמיהה להתיישבות יהודית, עמ' 390-391.
- 22 ז' שפרוני אל קק"ל, 11.2.1933, אצ"מ, KKL5/5841.
- 23 ד"ר ג' מאיר אל מ' אוסישקין, 16.4.1933, שם.
- 24 ז' ויץ אל ז' שפרוני, 15.2.1933, שם; ז' ויץ אל ד"ר ג' מאיר, 24.4.1933, שם.

רכישת זכויות הבעלות על אדמות יזו בידי חברת הכשרת היישוב

ההתקרבות בין הנהגת ערביי עבה"י להנהלה הציונית הגיעה לשיאה בארוחה רשמית במלון המלך דוד בירושלים (8 באפריל 1933), שבה נכחו גם וייצמן וארלוזורוב. הייתה זו עדות נוספת לנכונות הערבית לכניסת יהודים לעבה"י. בפגישה ציינו הדוברים הערבים את תמיכתו של האמיר עבדאללה בהתיישבות יהודית בעבה"י, אלא שהממשל הבריטי מנע זאת.²⁵ הממסד הציוני פעל לחדירה לעבה"י גם בערוץ חשאי, באמצעות רכישת קרקעות מאדם פרטי. ריצ'רד יוז (Hughes) (1868-1947), שעל שמו נקראת הפרשה (אדמות יזו), היה נתין בריטי ממוצא ולשי. הוא התיישב בארץ ישראל בשנות התשעים של המאה ה-19, ושימש כמפקח במוסד 'כרם אברהם' (מייסודם של הקונסול הבריטי ג'יימס פיין ורעייתו), של חברת המיסיון הלונדונית.²⁶ ערב מלחמת העולם הראשונה רכש יוז אדמות בסביבת ירושלים. לאחר המלחמה עבד כשומאי מקרקעין ושימש כונס נכסיו של הבנקאי יוהנס (יעקב) פרוטיגר.²⁷ הוא היה בקשר הדוק עם 'חברת המקרא' (British and Foreign Bible Society), והתגורר בבית התנ"ך (Connaught House) בירושלים (כיכר ספרא 8).²⁸ ייתכן שבבעלותו היה מלון יזו (רחוב יפו 17) בירושלים, שבו שכנו משרדי ועד הצירים.²⁹ בעבה"י היו בבעלותו של יוז 22,000 דונם באל-חמרה (ממערב לעיר סאלט) שבהרי הגלעד הדרומיים.³⁰ הסוחר הירושלמי אהרן בלום ניסה לקנות שטח זה בשנים 1906-1914, וכפי הנראה הוא הוצע למכירה לחברת יק"א ערב מלחמת העולם הראשונה.³¹ לאחר מאורעות תרפ"ט (אוגוסט 1929) הופיע יוז כעד מטעם היישוב היהודי לפני ועדת הכותל.³²

- 25 שפירא, 'פרשת האופציה על אדמות האמיר עבדאללה', עמ' 305; אילן, הכמיהה להתיישבות יהודית, עמ' 395-396; "טאיימס" על שיתוף פעולה בין יהודים לערביים', דאר היום, 25.8.1933, עמ' 1.
- 26 אילן, שם, עמ' 407; 31.1.1938, *The Palestine Post*, 'Past, Present and Future', לתיאור ציורי של דמותו של יוז, ראו: ישראל זרחי, **כפר השלח**, עם עובד, תל אביב תש"ח, עמ' 185-194.
- 27 ג'ו פולנדס (מנהל מע"צ) אל ר' יוז ב-14.7.1925, 28.4.1927, ארכיון המדינה, חטיבה 12, מ-4956/11; יאיר פז, רכישת קרקעות על ידי יהודים בסביבות ירושלים בין השנים 1920-1932, עבודת מוסמך, האוניברסיטה העברית בירושלים, ירושלים 1992, עמ' 79 והערה 190; P.E.F. Cressall, 'Notice', *The Palestine Post*, 21.2.1934, p. 3.
- 28 ר' יוז אל הנהלת קק"ל בירושלים, 16.7.1943, אצ"מ, KKL5/12535; *The Palestine Post*, 13.1.1946, p. 2. לתולדות בית החברה התנ"כית בירושלים, ראו: זאב וילנאי, **אנציקלופדיית וילנאי לירושלים**, א, אחיעבר, ירושלים 1993, עמ' 185.
- 29 זאב וילנאי, **ירושלים בירת ישראל**, ג: העיר החדשה, אחיעבר, ירושלים 1974, עמ' 401-402.
- 30 ד"ר י' טהון וע' אשבל אל קק"ל מ-9.7.1942, בצירוף העתק החוזה בין ר' יוז ל' חנקין (בשם 'החכש'), 18.1.1934; שטר משכנתא שניתן לד"ר י' טהון עם פרטי הקושן על האדמות בעבה"י והצהרת ר' יוז על כך מ-1.7.1935; פירוט השקעות והוצאות של 'החכש' בעבה"י (ללא תאריך) - אצ"מ, KKL5/12535; א' בן-שמש אל קק"ל, 19.6.1949, שם, KKL5/16915. ראו גם: Fischbach, *State, Society and Land in Jordan*, pp. 181-182.
- 31 צבי אילן, 'צחק אהרון בלום ו'חברת חלוצי עבר-הירדן', 1914-1903, קתדרה, 24 (תשמ"ב), עמ' 139-152; הנ"ל, הכמיהה להתיישבות יהודית, עמ' 336-347.
- 32 יצחק טריוקס, **משפט הכותל: דין וחשבון ועדת הכותל המערבי הבין-לאומית**, תל אביב תרצ"א, עמ' 66-67.

הקשר בין חברת הכשרת היישוב ליוזם לרכישת האדמה החל בקיץ 1920, אך העסקה בין הצדדים טרם הבשילה.³³ כעבור 13 שנה הניחו חברי הנהלת הסוכנות היהודית, יהושע (השל) פרבשטיין ועמנואל ניומן, את התשתית לחתימת הסכם האופציה לחכירת אדמות האמיר עבדאללה בע'ור-אל-כבד. הסוחר הירושלמי יצחק יהודה כהן, שהיה מקורב לאמיר עבדאללה, תיווך בעסקה זו. בד בבד נמשכו המגעים בין הסוכנות היהודית לשייח' אל-פאז לקבלת משכנתא על אדמותיו,³⁴ וניומן ניהל משא ומתן עם יוזם לקבלת אופציה לחכירת אדמתו, אלא שהאחרון הסכים רק לעסקת מכירה.³⁵ ב-8 באוגוסט 1933 העבירה חברת הכשרת היישוב ליוזם מקדמה בסך 500 לא"י למימוש עסקת המקרקעין ובחודשים הבאים נערך משא ומתן על תנאי החוזה ושער האדמה, שבה גילו עניין רוכשים נוספים.³⁶ ב-18 בינואר 1934 נחתם חוזה המכירה בין הצדדים, שעליו חתמו יוזם ויהושע חנקין מטעם חברת הכשרת היישוב. יוזם התחייב בו למכור 17,000 דונם מאדמותיו במחיר 1 לא"י לדונם, ולהסדיר את ההעברה הרשמית בתוך שישה חודשים.³⁷ אלא שבתום המועד לא נרשמה בספרי

33 [ללא שם מחבר] אל מ' שיינקין, 21.6.1920, אצ"מ, L18/5779. בהתייעצות לרכישת אדמות זרקא בעבה"י בשנת 1913, דיווח מנהל אפ"ק בירושלים, יצחק לוי, לד"ר יעקב טהון, סגן מנהל ההכש"י, על אופיו החיובי של ר' יוזם. ראו: לוי אל ד"ר י' טהון, 23.9.1913; וכן ד"ר י' טהון אל לוי, 24.9.1913 - אצ"מ, L18/245/5. אדמות אל-חמרה נרשמו בבעלותו של יוזם בשנת 1928, ולפני כן הוא שימש כמתווך לממסד הציוני לרכישת אדמות בעבה"י. ר"מ ולדן אל ד"ר יעקב מירון, 14.1.1974, בצירוף העתק שטר המכר משנת 1928 וקושאנים מהשנים 1928-1932, שניתנו לר' יוזם בעת רכישת אדמות אל-חמרה במחוז סאלט, שם, KKL5/51633. ראו גם: Fischbach, *State, Society and Land in Jordan*, pp. 181-182.

34 שפירא, 'פרשת האופציה על אדמות האמיר עבדאללה', עמ' 303-304; אילן, *הכמיהה להתיישבות יהודית*, עמ' 385-386 והערה 128 שם.

35 ע' ניומן אל פ' קורנפלד (דגן) וא' גרנובסקי (גרנות), 29.5.1933; וכן ע' ניומן אל א' גרנובסקי (גרנות), 29.5.1933 - אצ"מ, S25/3512.

36 [ללא שם מחבר] אל ר' יוזם, 8.8.1933; ר' יוזם אל י' חנקין, מ' 20.8.1933 ו-7.10.1933; י' סטרומזה אל ר' יוזם מ' 29.11.1933 ו-18.12.1933, וכן ר' יוזם אל י' סטרומזה, 30.11.1933 - כולם שם, L75/387.

37 העתק החוזה בין ר' יוזם לי' חנקין (בשם ההכש"י), 18.1.1934, שם, KKL5/12535. ב-11.1.1934 יוזם חתמה ההכש"י עם האמיר עבדאללה על חידוש האופציה והייתה שותפה בהוצאות ובזכויות על הקרקע שווה בשווה עם הנהלת הסוכנות היהודית ועם קק"ל. ראו: פרוטוקולים של ישיבות דירקטוריון הקק"ל מ' 20.12.1934 ו-14.2.1935, שם, KKL10; שפירא, 'פרשת האופציה על אדמות האמיר עבדאללה', עמ' 306 והערה 42 שם; אילן, *הכמיהה להתיישבות יהודית*, עמ' 402-403 והערה 189. בנובמבר 1937 המליץ א"ח כהן למשה שרתוק (שרת) לרכוש את כל המסמכים המשפטיים של המחלקה המדינית הנוגעים לזכויות הסוכנות היהודית על קרקעות בעבה"י ולהעבירם לרה"מ, 'מאחר שהיא שותפת לנו בזכויות וחובות'. ראו: א"ח כהן אל מ' שרתוק (שרת), 24.11.1937, אצ"מ, S25/3864. ייתכן שזהו קשר נסיבתי בלבד, אך ביום חתימת החוזה בין ההכש"י ליוזם (18.1.1934) הוצא צו מטעם הנציב העליון הצרפתי שאסר על מכירת קרקעות או זכויות נדל"ן לבעלי אזרחות זרה ללא אישור הממשלה הסורית או הלבנונית במחוזות הגובלים בארץ ישראל ובעבה"י; צור, מרג' עיון, קוניטרה, זויה ודרעא. ראו: זלטנרייך וכץ, 'אש מתחת לאפר', עמ' 481-482 והערה 47 שם.

האחווה בעבה"י העברת הבעלות על השטח לחברת הכשרת היישוב. יזו תלה זאת בפקידי הממשל בעבה"י, שהציגו לפניו את הקשיים המשפטיים שבהעברת הקרקע לבעלות חברה יהודית ללא אישור הממשלה. עם זאת הוא היה נכון לתת לחברת הכשרת היישוב ייפוי כוח בלתי חוזר שיקנה לה בעלות על השטח, וקיבל ממנה החזר כספי להשקעתו בסלילת הכביש אליו.³⁸ יוסף ויץ, מנהל מחלקת הקרקעות והייעור בקק"ל, ביקר באדמות יזו והעביר לסוכנות היהודית סקירה על השטח באפריל 1933:

השטח כ-20,000 דונם, אבל לקבוע בדיוק אי-אפשר, כי גם מפה אין בידו של יזו. בשטר המכר מסומנים הגבולות לפי ודיות וציונים טבעיים אחרים [...] רחבו של השטח הנידון כ-3 קילומטר, צפונה מודי [מוואדי] אום-אל-ימבוט, וארכו כ-7 ק"מ, המתחיל במערב בתוך ככר-הירדן, כק"מ לרגלי ההרים והולך ונמשך מזרחה על פני רוכסי ההרים, למול סלט ונבי-הושע. באופן כזה ישבו אדמת-מישור כ-2000 דונם, והשאר הם מורדי-ההרים הנשקפים מערבה, וחלק מרמות [...] מבחינה טופוגרפית על האדמה היא מפוצלת ומרוסקת וצורתה היא גבעות [...] מבחינה זו חוסר רמת-מישור קשה המקום לבנין ישוב. לעומת זאת מבורכות הגבעות בעפרן הטוב [...] עושה האדמה רושם מצוין בצבעה ובטוב עפרה [...] הצמחיה מעידה, כי אפשר לגדל כאן בלי השקאת-קיץ מיני ענבים, עצי-פרי מקומיים וכן אפשר לגדל תבואות חורף וקיץ [...] כיום אין מקורות מים בסביבה ההיא, כי אותם ארבעה המעינות המקרים מים בשטח זה אינם באים בחשבון, אם לדון לפי אחד מהם שראיתי אני. אבל יש לשער שמקורות מים טמונים שם בעמקי-האדמה ושעדיין לא נגלו.³⁹

בסיום הדוח העלה ויץ שאלה ששופכת אור חדש על התעניינות המוסדות הלאומיים ברכישת אדמות יזו, שגבלו מצדן הדרומי באדמות האמיר עבדאללה בע'ור-אל-כבד:

ברם, השאלה היא עד כמה ישמש השטח הזה [אדמות יזו] כמקום ישוב בשביל ההתיישבות על אדמת האמיר [עבדאללה], ג'ור-אל-כבד, שגבולו הדרומי תוחם עם גבולה הצפוני של אדמת האמיר, ואין חיבור ישר בין שני אלה. אולם, בשאלה הזאת אשוב לדון לאחרי ביקור אדמת האמיר ואדמות השכנות לו מצפון. נראה הדבר שאדמת יזו ראויה לתשומת-לבנו. בבואנו לדון בהתיישבות יהודים בעבר-הירדן וצריך לבקרה עוד רבות ולעבור את חלקה המערבי, כדי לעמוד ביתר יסודיות על טיבה אפיה וערכה.⁴⁰

38 ר' יזו אל י' חנקין מ-5.7.1934 ו-9.7.1934; י' חנקין אל ר' יזו, 8.7.1934; וכן [ללא חתימה] אל ר' יזו, 13.7.1934 - כולם באצ"מ, L75/387.

39 ד"ר י' טהון אל י' חנקין, 30.8.1934, בצירוף תזכירו של י' ויץ, 'אדמות מר יזו בעבר הירדן', 23.4.1933, שם. לתזכיר זה ראו גם: שם, L18/2472 ו-L18/7187; 'אדמת יזו בעבר הירדן' [ללא שם המחבר ותאריך], שם, A246/833.

40 י' ויץ, 'אדמות מר יזו בעבר הירדן', 23.4.1933, שם, L75/387. בתזכיר נוסף על אדמות יזו, שהוכן בידי זלמן ליפשיץ, נכתב: 'לאדמת חמרה [אדמות יזו] יש גבול משותף עם ג'ור אל כבד [אדמות האמיר עבדאללה] לאורך 800 מטר מהפנה הדרומית מערבית של הגבול לצד מזרח עד התחלת

עדות זו מבהירה כי הניסיון לרכישת אדמות יזו בידי הממסד הציוני, בצמוד לאופציה שקיבלו לחכירת אדמות האמיר עבדאללה, נעשה במתוכנן ולא כעסקת מקרקעין מזדמנת. תימוכין לכך נמצא בישיבת הנהלת הסוכנות היהודית מ־11 בדצמבר 1933, שנערכה בלשכה הראשית של קק"ל בירושלים ובה עמדה לדיון שאלת חידוש האופציה. יוסף ויץ וניומן, שהוזמנו לישיבה (ויץ כחבר הוועדה לחקירת קרקעות האמיר,⁴¹ וניומן כאחד מיוזמי האופציה) ציינו את דבר העסקה המתגבשת לחכירת אדמות האמיר עבדאללה ואת רכישת אדמות יזו בנשימה אחת. הם הדגישו גם את מעורבותו של יזו כמתווך ואיש קש לרכישת קרקעות בעבה"י עבור המוסדות הלאומיים:

מר ויץ: אין ערך גדול לרכישת השטח של 50,000 דונם [אדמות האמיר], ביחוד משום שאפשר להשתמש רק בחלק החמישי ממנו. כדאי היה לעשות זאת אילו היה לפעולה זו המשך של פוליטיקה קרקעית בעבר הירדן. רק אז מוצדק יהיה לקחת גם את אדמת האמיר, אחרת – אין בזה האחרונה כל תועלת. עם האדמה הזאת גובל שטח השייך ליזו המציעה למכירה. האדמה היא די טובה ולא מלוחה. גם היא אינה באה בחשבון בשביל מטעי הדר בגלל התנאים האקלימיים, חוסר מים טובים וכדומה. האדמה מתאימה לבננות ולתמרים. השטח הוא 20,000 דונם שממנו כ־18,000 עומדים כיום בור [...]. מר ניומן: מלבד 50,000-70,000 הדונמים של האמיר ו־22,000 הדונמים של יזו יש עוד קרקעות על יד היבוק [נחל זרקא], אשר קצת כבר טפלת בהן. לדברי יזו אין קרקעות לקניה צפונה ומערבה לזרקה, כי אדמות ווקף הן, אולם מהצד השני יש קרקעות הבאות בחשבון, בערך כ־24,000 דונם, מהן 12,000 דונם מושע [תורכית: אדמה בבעלות משותפת] – 24 יחידות שמהן אחדות מרוכזות ואחדות לא מרוכזות. כמה מהבעלים נמצאים על המקום וכמה מהם גרים רחוק מהקרקעות. יזו מוכן לקנות את 12,000 הדונמים וגם נהל כבר מו"מ על קניית כמה יחידות. הודעתי לו שכל זמן שלא נהיה בטוחים שהאדמה עוברת לרשותנו לא נוכל לקנות. הוא בא בדברים עם הממשלה ומסר לי שהובטח לו ע"י הממשלה להעביר את האדמה על שמו בלי קושי, ויש איפוא אפשרות לקנות את 12,000 הדונם ואת אדמת יזו, מלבד החלק הצפוני, שהוא אדמת האמיר.⁴²

מעיון בפרוטוקול דיוני הישיבה המשותפת להנהלת הסוכנות היהודית, הנהלת קק"ל והנהלת חברת הכשרת היישוב שנערכה ב־6 בדצמבר 1934, כשעל סדר היום עמד פעם

שפועי ההרים'. ללא שם המחבר אל הנהלת חהכש", 21.9.1934, שם, L75/583. לתזכיר זה ראו גם: שם, L18/2472.

41 הוועדה לבדיקת אדמות האמיר עבדאללה בע'ור־אל־כבד מצאה כי הן עשירות במלחים ורובן אינן כשירות אלא לנידולים חקלאיים במחזור תלת־שנתי. למסקנות הוועדה ראו: ויץ אל חהכש", 7.9.1934; מ' שרתוק (שרת) אל ויץ, 14.11.1934; ויץ אל מ' שרתוק (שרת), 16.11.1934 – כולם שם, KKL5/7110; ד"ר ויץ טהון אל מ' שרתוק (שרת), 22.10.1934, שם, S25/10932.

42 פרוטוקול ישיבת הנהלת הסוכנות היהודית מ־11.12.1933, שם, S100/15b.

נוספת חידוש האופציה לחכירת אדמות עבדאללה בע'ור אל-כבד, נראה שהמוסדות החליטו לרכוש את אדמות יוז כדריסת רגל יהודית בעבה"י למקרה שההסכם עם האמיר יבוטל. מדבריהם של הנוכחים בדיון עולה כי עלתה חשיבותה הפוליטית של החדירה היהודית לעבה"י באמצעות רכישת קרקעות בכלל וחכירת אדמות האמיר בפרט, ברמה האסטרטגית, על חשיבותה הכלכלית וההתיישבותית:

שרתוק: מתנגדינו בעבר הירדן מבינים כנראה שחווה חכירה גם בלי התישבות הריהו משמש שלב חשוב לכניסתנו לעבר הירדן. דבר זה יחייב גם את הממשלה אשר תגיד לנו עכשיו כי היא לא מאשרת עכשיו את חווה החכירה, אולם לא תתנגד לו. חנקין: סבור כי אין לדעת מה ילד יום מחר. חלילה לנו להזניח הזדמנויות שניתנות לנו היום. יש להתקשר מיד בחווה חכירה. אחרת – תחסם לפנינו הדרך לעבר הירדן. אשר לסדור פועלים יהודים אחדים במקום איני יודע עד כמה הדבר הזה רצוי. חוששני כי סדור זה רק ירגיז את הערבים.

אוסישקין: כוונתנו לתפוס שטח אדמה ידוע בעבר הירדן כדי שנוכל ללחוץ באמצעותו על הממשלה, אולי כדאי היה לקנות לכן חלקת קרקע בת 20,000 דונם או יותר ולהחיש את הפרוצס הזה ע"י קושאן שימצא בידינו.

ד"ר רופין: אין לאדמה זו ערך כלכלי גדול אלא פוליטי. אם באמצעותה תנתן לנו יכולת לרכוש את אהדת האמיר לכניסתנו לעבר הירדן הרי זה טוב...

אוסישקין: אם לדון לפי הרפורט שהוגש לנו ע"י האנשים שחקרו את גור אלכבד הרי אדמה זו אינה מתאימה להתישבות. אין כאן שאלה התישבותית אלא מדינית.⁴³

באותה ישיבה הכריז מנהל חברת הכשרת היישוב, ד"ר יעקב טהון, על ההתקשרות לרכישת אדמות יוז ורמז כי הממשל הבריטי עשוי לתמוך בהתיישבות יהודית בעבה"י, בתנאי שתקבל את הסכמת תושביו. אולם הנציג הבריטי בעבה"י, הנרי קוקס, הכשיל כל יזמה כזאת: 'בעבר הירדן יש לנו חווה עם אנגלי ידוע על אדמה אחרת הרשומה על שמו [אדמות יוז] והיא נמצאת בין גור אלכבד והיבוק. האיש הזה הלך לקולניל קוקס וביקש להעביר את הקרקע על שמנו וקוקס דחהו בהחלט, אולם פקיד אנגלי אחראי בעבר הירדן אמר כי אם תבוא מצד התושבים המקומיים דרישה להרשות התישבות יהודית בעבר הירדן, כי אז הממשלה תסייע לכך'.⁴⁴

ראש המחלקה המדינית של הסוכנות, משה שרתוק (שרת), נועד בינואר 1935 עם הנציב העליון וקופ, שהביע תמיכה בהתיישבות היהודית בעבה"י, אך הבהיר כי השעה עדיין לא כשרה לכך. עם זאת הוא התנגד למימוש האופציה שבידי הסוכנות לחכירת אדמות האמיר עבדאללה, מחשש להתערערות מעמדו של האחרון (כפי שקרה לאחר פרסום חתימת האופציה), דבר שיפגע באינטרסים בריטיים ויהודיים. בתגובה הודיע שרתוק כי הסוכנות

43 פרוטוקול הישיבה המשותפת להנהלת הסוכנות היהודית, הנהלת קק"ל והנהלת חכש"י, 6.12.1934 (סודי), שם, KKL5/7110. מסמך זה מופיע גם: שם, S25/3492.

44 שם. האמיר עבדאללה ביקש מווייצמן לפעול לפיטוריו של קוקס בגלל התנגדותו להתיישבות יהודית בעבה"י והצרת צעדיו בניהול האמירות. ראו: רן, שורשי האופציה הירדנית, עמ' 30 והערה 8.

תשהה את מימוש האופציה שבידה ותבחן כיצד האמיר ינהג באדמתו. אך למקרה שהוא יעבירה לגורם אחר,⁴⁵ היא 'להוטה להבטיח אלטרנטיבה כדי לא לאבד דריסת רגל בעבה'. שרתוק ביקש לברר מה תהיה עמדתו של הנציב העליון בשאלת העברת הבעלות על אדמות יוז שנמכרו לחברת הכשרת היישוב, וציין כי ההתנגדות הבריטית לחכירת אדמות האמיר או לרכישת קרקעות מהשייח'ים בעבה"י אינה תקפה במקרה של יוז כאדם פרטי. ווקופ, שלא היה מעורה בנושא, תהה מהי עמדתה של ממשלת עבה"י בשאלת המכירה של קרקעותיו של יוז, וביקש לדעת אם אין היא צריכה לאשר את העברת הבעלות לידיו של זר. שרתוק אישר שכך הדבר, אך הצביע על כך שזו העברה מידי זר אחד למשנהו. הוא הציג לנציב העליון תרחיש שבו יעביר יוז לסוכנות היהודית את זכויות הבעלות על אדמתו בעודה רשומה בעבה"י, וכקודמו בתפקיד (ארלוזורוב) טען כי שום פעולה בעבה"י לא תתבצע ללא אישור הממשל הבריטי.⁴⁶

בחלוף שישה חודשים (יוני 1935) סקר ד"ר רופין את אדמות האמיר ואת אדמות יוז וציין ביומנו את האופציה שניתנה לחברת הכשרת היישוב לרכישתן.⁴⁷ ב-1 ביולי 1935 משכן יוז את אדמתו באל-חמרה לחברת הכשרת היישוב תמורת הלואה בסך 2,500 לא"י למשך חמש שנים, בלי לפגוע בתנאי חוזה המכירה שחתם עמה.⁴⁸ המשכנתא נרשמה על שמו של ד"ר

45 בקיץ 1934 נודע להנהלת ההכש"י כי האמיר עבדאללה מתכנן להחכיר את אדמותיו בע"ר נימירין ובע"ר אל-כבד באמצעות בא כוחו, מ' אל-אונסי, לחברה ערבית. היא דיווחה על כך למחלקה המדינית בסוכנות. ד"ר י' טהון אל המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית, 16.8.1934 (סודי), אצ"מ, S25/10122; שפירא, 'פרשת האופציה על אדמות האמיר עבדאללה', עמ' 306-307.

46 דוח שיחתו של מ' שרתוק (שרת) עם הנציב העליון א' ווקופ מ-11.1.1935, אצ"מ, S25/3493; שפירא, שם, עמ' 317-318. מבחינה חוקית (דה-יורה) לא חל איסור על כניסת יהודים לעבה"י לשם ניצול הונם בכסי דנידי ודלא נידי, אך כניסה כזאת הותנתה באישור הממשלה שם. בפועל (דה-פקטו) השתמשה ממשלת בריטניה באמצעים מנהליים ובטעמים ביטחוניים למניעת התיישבות יהודית על אדמות פרטיות בעבה"י, אולם לא היה לכך כל יסוד משפטי והם נשענו על האמונה העיוורת של היהודים בחוקיותם. דוח עבר הירדן נכתב בידי ע"ס ונערך בידי א"ח כהן, 27.11.1936, אצ"מ, S25/3490; י' גולן (המחלקה המדינית) אל מ"ח ג'ניאו, 2.2.1937, שם, S25/3515; שפירא, שם, עמ' 315. הנהלת הסוכנות חידשה את האופציה לחכירת אדמות האמיר עבדאללה בע"ר אל-כבד לארבע שנים (1935-1939) וחווה בין הצדדים נחתם בירושלים ב-5.2.1935 ללא ידיעת הבריטים. ראו: שם, עמ' 306-307; אילן, הכמיהה להתיישבות יהודית, עמ' 405-406. בשנים 1946-1947 הציע פ' קורנפלד (דגן) לסוכנות היהודית ולקק"ל לחכור את אדמות המלך עבדאללה בע"ר אל-כבד. אולם לאחר התייעצות משפטית עם עו"ד מ' עליאש קבע האחרון כי אין לערוך את ההתקשרות בשל 'צורת התחוקה במדינה [ממלכת ירדן] והקלות שבה אפשר להכניס בה שנויים' ובשל מיעוט החומר המשפטי הנגיש, שאינו מאפשר לערוך בדיקה יסודית בנושא. ראו: פ' קורנפלד אל מ' שרתוק (שרת) מ-15.11.1946; מ' עליאש אל קק"ל מ-17.2.1947, שניהם באצ"מ, KKL5/15319; יוסף ויץ, יומני ואגרותי לבנים, ג, מסדה, רמת גן תשכ"ה, עמ' 141 (11.2.1947); אילן, הכמיהה להתיישבות יהודית, עמ' 418-419.

47 רופין, פרקי חיי, עמ' 238-239 (7.6.1935).

48 שטר משכנתא שניתן לד"ר י' טהון עם פרטי הקושן על האדמות בעבה"י והצהרת ר' יוז על כך מ-1.7.1935, פירוט השקעות והוצאות של ההכש"י בעבה"י (ללא תאריך), אצ"מ, KKL5/12535.

טהון, מנהל החברה.⁴⁹ בה בעת נועד ד"ר טהון בעמאן עם אלק קירקברייד, מזכיר האמירות, וביקש לשלוח קבוצת מומחים שתערוך בדיקות של הקרקע מטעם חברת הכשרת היישוב. הנציג הבריטי סירב לכל צעד התיישבותי יהודי בעבה"י בטענה שתנאי הביטחון הציבורי טרם הוכשרו לכך.⁵⁰ בשלהי 1937 נתגלעה מחלוקת כספית בין יזו לחברת הכשרת היישוב בגין החזר הוצאותיו של יזו לשיפוץ מבנים ותשלומי מס ושמירה על הקרקע. בעניין זה נועץ ד"ר טהון עם חנקין ועם עו"ד יוסף סטרומזה, יועצה המשפטי של החברה. הם קבעו כי בהתאם לתנאי המשכנתא יש לקבל מיוז את כל ההכנסות מעיבוד האדמות לאחר ניכוי כספי המסים ודמי השמירה, 'כי הן שיכות לנו'.⁵¹

במחצית השנייה של שנות השלושים לא נעשה ניסיון ממשי מצד המוסדות הלאומיים ליישב את אדמות יזו, ואל הסוכנות היהודית הוסיפו להגיע הצעות לרכישת אדמות מערביי עבה"י. מאחר שלא התקבל אישור מממשלת בריטניה להתיישבות יהודית בעבה"י, הוחלט במסד הציוני להשהות את הטיפול במרחב להתיישבות מיידית, ולהבטיח פתח לאפשרות כזאת לכשישתנו הנסיבות בעתיד. על רקע המרד הערבי בשנים 1936-1939, ובעיית המחסור החמורה בקרקע להתיישבות יהודית בארץ ישראל, הועלו במוסדות הלאומיים רעיונות לרכישת קרקעות בעבה"י כדי ליישב בהן פלחים ואריסים ערבים, שאדמתם נרכשה בידי יהודים.⁵² אחד מיוזמי התכנית להעברת האוכלוסין היה יושב ראש דירקטוריון קק"ל, מנחם אוסישקין, שקבע לפני פרוץ אירועי הדמים כי בארץ ישראל אין מקום למדינה דו־לאומית, שבה יהיו היהודים רוב. אוסישקין ראה בטרנספר מרצון של ערביי ארץ ישראל אל עבה"י מהלך שיביא לפתרון הסכסוך בין הצדדים. במסגרת זו הוא אף הציע כי ההסתדרות הציונית תממן העברת אוכלוסייה ערבית לעבה"י ותרכוש שם אדמות כדי ליישבם מחדש.⁵³ ניסיון ראשוני למימוש תכניתו עשו חברת הכשרת

49 ד"ר י' טהון אל י' חנקין, 17.10.1935, בצירוף הצהרת ד"ר י' טהון כי המשכנתא על אדמות יזו נרשמה על שמו עבור חהכש"י (עדים: יחיאל חי וד"ר בנימין לוי), 16.10.1935, שם, L75/583.

50 א' קירקברייד אל ד"ר י' טהון, 28.6.1935; ק' לאו אל ד"ר י' טהון, 25.7.1935 - שם, L18/2472.

51 ד"ר י' טהון אל י' חנקין, 20.12.1937; ד"ר י' טהון אל י' סטרומזה מ-20.12.1937, 30.12.1937; י' חנקין אל הנהלת חהכש"י, 22.12.1937; י' סטרומזה אל הנהלת חהכש"י, 23.12.1937 - כולם שם, L18/3231; י' סטרומזה אל הנהלת חהכש"י, 4.1.1938, שם, L18/3264.

52 ד"ר י' טהון אל י' חנקין, 7.9.1936; ז' ליפשיץ אל הנהלת חהכש"י, 11.4.1938 - שם, L75/583; אילן, הכמיהה להתיישבות יהודית, עמ' 408-409. ליזמת הממסד הציוני להעברת אוכלוסייה ערבית מארץ ישראל לעבה"י, ראו: יוסף נדבה, 'תכניות חילופי אוכלוסין לפתרון בעיית ארץ ישראל', גשר, כד, 2-1 (תשל"ח), עמ' 153-167; יוסי כץ, 'דיוני ועדת הסוכנות להעברת אוכלוסין 1937-1938 (פרק בהכנות הסוכנות היהודית לביצוע החלוקה)', ציון, נג, ב (תשמ"ח), עמ' 169-189; אלחנן אורן, 'מהצעת הטרנספר, 1937-1938, אל "טרנספר בדיעבד", 1947-1948, עיונים בתקומת ישראל, 7 (תשנ"ז), עמ' 75-85; שפירא, 'פרשת האופציה על אדמות האמיר עבדאללה', עמ' 320-321. תכנית ברוח זו הציג פנחס רוטנברג לפני הבריטים בראשית שנות השלושים. ראו: אילן, שם, עמ' 377.

53 יוסי גולדשטיין, אוסישקין: ביוגרפיה, ב: ארץ ישראל 1919-1941, מאגנס, ירושלים תשס"א, עמ' 166-167, 178-180.

היישוב וקק"ל בשנת 1938, עת רכשו השתיים את אדמות שבט הע'זוויה בעמק בית שאן והגיעו להסכמה עם אנשיו על העברתם לעבה"י. עזבו כאלף נפש.⁵⁴ ויץ תיאר ביומנו את פרטי הרכישה וציין כי מנכ"ל קק"ל, ד"ר אברהם גרנובסקי (גרנות), צידד בעסקה שיצרה 'תקדים חשוב להעברת אוכלוסין'.⁵⁵

ב־1 ביולי 1940 הסתיימה תקופת המשכנתא של יוז, אשר לא החזיר לחברת הכשרת היישוב את כספי ההלוואה, ומנהליה שקלו אילו צעדים משפטיים לנקוט להשבת החוב.⁵⁶ באמצע ספטמבר העניקה החברה ליוז ארכה של חודשיים להגיע עמה להסדר כספי ואימה עליו בתביעה משפטית. יוז ביקש מהחברה להימנע מהגשת תביעה נגדו, מחשש שתגרום להעמדת אדמתו למכירה פומבית, והציע למצוא פתרון יצירתי שיקטין את הפסדי שני הצדדים מהעסקה. ד"ר טהון⁵⁷ וחנוקין הציעו להשתמש באדמות יוז בעבה"י ליישוב משפחות ואריסים ערבים מארץ ישראל, כדוגמת שבט הע'זוויה ואריסי ואדי אל־קבאני, שאת אדמתם רכשה חברת הכשרת היישוב,⁵⁸ אולם בפועל לא נעשה דבר.⁵⁹

העברת זכויות הבעלות על אדמות יוז לקק"ל

בראשית דצמבר 1940 ביקש יוז מחכש"י ארכה של שנה נוספת לפירעון חובו. הוא אף הסכים למסור לחברה ייפוי כוח לבעלות לצמיחות על אדמתו, מאחר שלא היה אפשר להעביר את הבעלות עליה בטאבו ללא אישור ממשלת עבה"י.⁶⁰ במאוס 1941 הוארך מועד

- 54 למעשה תהליך רכישת האדמות והעברת השבט לעבה"י נעשה בשלבים והסתיים עם פרוץ מלחמת העצמאות (1947). אהרן יפה, 'גאולת אדמות שבט הע'זוויה והעברת אנשי השבט לעבר הירדן המזרחי', **מחקרים בגיאוגרפיה של ארץ־ישראל**, יג (תשנ"ג), עמ' 23-32; אורנה לוטן, 'מביסן לבית שאן', עבודת מוסמך, אוניברסיטת בר־אילן, רמת גן תש"ס, עמ' 106-108.
- 55 ויץ, **יומני ואגרות**, א, עמ' 324 (25.3.1938). לעמדת ויץ בנושא העברת האוכלוסין ראו: יוסי כץ, 'איתן בדעת: יוסף ויץ ורעיון הטרנספר', **עיונים בתקומת ישראל**, 8 (תשנ"ח), עמ' 347-353.
- 56 ד"ר י' טהון אל י' חנקין, 18.7.1940; י' חנקין אל משרדי חכש"י, 21.7.1940; י' סטרומזה אל הנהלת חכש"י, 25.7.1940 - כולם באצ"מ, L18/3264.
- 57 ד"ר טהון כיהן בשנים 1937-1938 כיושב ראש הוועדה להעברת אוכלוסין של הסוכנות היהודית. ראו: כץ, 'דיוני ועדת הסוכנות', עמ' 170.
- 58 חכש"י רכשה את אדמות ואדי אל־קבאני ומכרה אותן לקק"ל בשנת 1940. אחת הבעיות המרכזיות בביצוע העסקה הייתה פינוי האריסים הערבים מהאדמה. קק"ל מינתה את י' חנקין כאחראי לנושא עד שנת 1943. לאה דוכן־לנדוי, 'ואדי אל קבאני', **קרקע**, 36 (יוני 1993), עמ' 58-64; כץ, **בחזית הקרקע**, עמ' 95, 134, 201.
- 59 ד"ר י' טהון אל י' חנקין מ־17.9.1940, 19.11.1940, וכן י' ישראלי אל ר' יוז, 17.9.1940, שניהם באצ"מ, L75/583; י' חנקין אל חכש"י, 25.9.1940, שם, L18/3264.
- 60 ד"ר י' טהון אל י' חנקין ב־19.11.1940, 5.12.1940; ר' יוז אל י' חנקין, 2.12.1940; ר' יוז אל י' ישראלי, 14.12.1940 - שם, L75/583.

החזר הלוואת המשכנתא שניתנה ליוז עד לסיימה של אותה שנה, אך הוא לא פרע את חובו. חברת הכשרת היישוב התריעה כי תנקוט נגדו צעדים משפטיים אם לא יעשה כן עד סוף מארס 1942.⁶¹ בינתיים עדכן חנקין את ד"ר טהון כי יזו אדם זקן וחולה והמליץ להאריך את תשלומי המשכנתא שלו לשנתיים נוספות. הוא אף הציע כי החברה תמכור לקק"ל את זכויותיה באדמות יזו בעבה"י ובאדמות בקעת בטיחה (בקעת בית צידה) בסוריה, שבהן השקיעה החברה למעלה מ־10,000 לא"י.⁶² חנקין טען בפני ויץ כי אפשר להשיג אישור מהממשלה הסורית לרישום אדמות הבטיחה על שם קק"ל וכי בכוחו לקבל ייפוי כוח מיוז לעיבוד אדמותיו בעבה"י בידי יהודים. אולם ויץ פקפק בשתי הפעולות 'מחששות מדיניות', והציע להעביר לדיון לפני המחלקה המדינית של הסוכנות.⁶³

מפאת מחלתו של יזו והחשש כי לאחר פטירתו תועבר אדמתו ליורשיו, דרשה חברת הכשרת היישוב להאריך עמו את המשכנתא בשנתיים ולקבל ממנו ייפוי כוח שיקנה לה זכויות בעלות על השטח לאחר פטירתו. בחודשים הבאים בחנו מנהלי החברה עם סטרומזה את תוקפו המשפטי של ייפוי כוח בעבה"י, ופעלו להוריד את מחיר המכירה של אדמות יזו שנקבע בחוזה המקורי כדי להקטין את הסיכון של קק"ל בעסקה.⁶⁴ ביולי 1942 הייתה אי־בהירות בנוגע למשמעותו החוקית של ייפוי הכוח בעבה"י,⁶⁵ אך בהנהלת החברה הביעו תקווה כי בעתיד יחול שינוי משפטי, ואפשר יהיה להעביר את הקרקע לבעלות יהודית.⁶⁶ באמצע שנות השלושים נקלעה חברת הכשרת היישוב למשבר כלכלי, וזה החרף בשנות הארבעים והביא להתרופפות קשריה עם קק"ל. למרות התדרדרות היחסים בין המוסדות היו להם אינטרסים משותפים. חברת הכשרת היישוב רצתה להגיע להסכמים עם קק"ל כדי להשתחרר ממלאי הקרקעות שהיו ברשותה, ולקבל החזר להשקעותיה מהתקשרויות

61 ד"ר י' טהון אל ר' יזו, 23.12.1941, שם, L75/36.

62 י' חנקין אל ד"ר י' טהון, 9.1.1942; ד"ר י' טהון אל י' חנקין, 12.1.1942; ע' אשבל אל י' חנקין, 19.2.1942 – כולם שם, L75/36. לניסיונות היהודים להתיישב בבקעת בטיחה מצפון-מזרח לכנרת ובדרום הגולן במחצית הראשונה של המאה ה־20, ראו: אילן, הכמיהה להתיישבות יהודית, עמ' 301-323.

63 ויץ, יומני ואגרותי, ב, עמ' 240 (2.2.1942). כעבור שבועיים התקיים דיון בנושא רכישת אדמות הבטיחה בין ראש המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית, מ' שרתוק (שרת) וממלא מקומו ד' יוסף (ברנרד ג'וזף) לאנשי קק"ל, א' גרנובסקי (גרנות), י' ויץ וי' נחמני. נראה שבדיון זה לא עלה המשך הטיפול באדמות יזו בעבה"י מפאת מחלתו של י' חנקין מחהכש"י שלא נכח בפגישה. ראו: יוסף ויץ (עורך), יוסף נחמני: איש הגליל, משפחת נחמני ליד מסדה, רמת גן תשכ"ט, עמ' 202-203 (16.2.1942), עמ' 212 (27.6.1942). ראו גם: אילן, הכמיהה להתיישבות יהודית, עמ' 319-320.

64 י' חנקין אל חהכש"י ב־19.3.1942, 19.6.1942, 23.6.1942, 26.6.1942; י' סטרומזה אל הנהלת חהכש"י, 24.6.1942; ד"ר י' טהון אל י' חנקין ב־24.6.1942, 1.7.1942, 15.7.1942 – כולם באצ"מ, L75/36.

65 ד"ר י' טהון אל י' סטרומזה, 1.7.1942; י' סטרומזה אל ד"ר י' טהון, 3.7.1942 – שם.

66 ד"ר י' טהון אל י' חנקין, 6.7.1942, שם. בקיץ 1943 הציג י' נחמני עמדה דומה שבה הוא הביע תקווה כי בעתיד הלא רחוק תקום ממשלה סורית שתבטל את החוק המונע מזרים לרכוש קרקעות בסוריה ואפשר יהיה לבצע את העברת הבעלות על אדמות הבטיחה. ויץ, יוסף נחמני, עמ' 212 (27.6.1943).

שלא הושלמו. מנגד ביקשה קק"ל להגיע להסדר פריסת חובות עם חברת הכשרת היישוב, שהייתה חייבת לה כ־45,000 לא"י בסיומה של שנת 1940. בשלהי 1942 נחתם הסכם בין הצדדים שמחק חלק מחובות חברת הכשרת היישוב לקק"ל בתמורה להעברת זכויותיה במלאי קרקעות ובכללן באדמות יז. ⁶⁷ אישור לכיצוע ההסכם התקבל בדירקטוריון קק"ל ב־24 בדצמבר 1942, ⁶⁸ כפי שציין ויץ ביומנו: 'כן אושר ההסכם שהוצע על ידי ח' הכשרת הישוב, לקבלת נכסיה החקלאיים: באר־שבע, סביבת ירושלים, אדמת יז בעבר הירדן ובירוה־דמון'. ⁶⁹

לאחר חתימת ההסכם הסתייגה הנהלת חברת הכשרת היישוב מהסעיף הנוגע לאדמות יז, ודרשה מקק"ל להשיב לה את ההוצאות הפוליטיות שהשקיעה בעבה"י בטענה כי הביאה להפחתת מחיר רכישת הקרקע מ־1 לא"י ל־800 מיל לדונם (הפרש כללי בסך כ־3,500 לא"י). יושב ראש דירקטוריון קק"ל, ד"ר גרנות, מחה וטען כי אל לחברת הכשרת היישוב 'לערבב שני ענינים שאחד הוא עסק קרקעי (רכישת אדמה מיוז) והשני הוא עסק פוליטי [...] והקהק"ל אינה יכולה להעמיס אותה עליה'. ויץ, לעומתו, הציע לחלק את ההוצאות הפוליטיות שהושקעו בעבה"י בין שלושת המוסדות הלאומיים: חברת הכשרת היישוב, קק"ל והסוכנות היהודית, אולם חברת הכשרת היישוב דרשה שההוצאות יתחלקו רק בין השתיים האחרונות. ⁷⁰ ב־22 בינואר 1943 פרסמה החברה נספח להסכם המקורי בין הצדדים (28 בדצמבר 1942), שבו התחייבה קק"ל להחזיר לה את השקעותיה בעבה"י ולממש את החוזה עם יז. הכשרת היישוב מצדה התחייבה למסור לקק"ל את כל המסמכים הנוגעים לרכישת האדמה ואת המשכנתא על הקרקע שנרשמה על שמו של ד"ר טהון או להעניק לה ייפוי כוח בלתי חוזר על השטח, אך גם הסכם זה לא מומש. ⁷¹ ב־18 בפברואר 1943 נחתם חוזה סופי בין הצדדים, ובו התחייבה קק"ל לשלם במניותיה לחברת הכשרת היישוב סך של 1,158 לא"י עבור הוצאותיה בעבה"י. ⁷²

מכיוון שאדמות יז היו בשטח עבה"י, התמודדה קק"ל עם מציאות משפטית בלתי מוכרת, וביקשה להימנע מטעויות שיעלו לה בנוק כספי בטווח הקצר, ובפגיעה באינטרסים לאומיים בטווח הארוך. מחליפות המכתבים בין קק"ל לעורכי הדין שיעצו לה אפשר ללמוד

67 כץ, בחזית הקרקע, עמ' 130-132 והערה 32 שם.

68 פרוטוקול ישיבת דירקטוריון הקק"ל, 24.12.1942, אצ"מ, KKL10.

69 יומנו המקורי של ויץ, 24.12.1942, שם, A246/8. ביומנו שהתפרסם לימים לא ציין ויץ את העברת אדמות יז (ייתכן שבשל סיבות מדיניות), אף על פי שכתב על ישיבת דירקטוריון קק"ל שהתקיימה באותו יום. ויץ, יומני ואגרותי, ב, עמ' 291 (24.12.1942).

70 פרוטוקולים מיישיבות הנהלת החכש"י, 5.1.1943, אצ"מ, S53/1682; זכרון דברים משיבה משותפת בין הנהלת קק"ל להנהלת החכש"י, 17.1.1943, שם, KKL5/11917, המסמך מופיע גם: שם, KKL5/11901; חנקין אל החכש"י, 11.4.1943, שם, L75/36.

71 ד"ר ויץ טהון וע' אשבל אל לשכת קק"ל בירושלים, 22.1.1943, שם, KKL5/11917.

72 פרוטוקולים מיישיבות הנהלת החכש"י מ־9.2.1943, 18.2.1943, שם, S53/1682; ע' אשבל אל לשכת קק"ל בירושלים, 10.2.1943; ויץ אל החכש"י, 16.2.1943 - שם, KKL5/12535.

על הבלבול והדאגה ששררו בהנהלת הקרן בסוגיית אדמות יזו. כמו חברת הכשרת היישוב לפניה, לא יכלה קק"ל להעביר את אדמות יזו באופן רשמי לבעלותה, אלא שמרה על זכויותיה על הקרקע בשתי דרכים: (א) קבלת ייפוי כוח מיוז על השטח; (ב) רישום משכנתא לטובתה על השטח.⁷³ בשל מצבו הבריאותי המעורער של יזו חשוב היה לקבל ממנו ייפוי כוח על אדמותיו בעבה". בפתק בהול שהועבר לגרנות ב-12 במאי 1943 נכתב: 'האיש שצריך לתת את יפוי הכוח חולה אנוש' (ההדגשה במקור).⁷⁴ כעבור שלושה ימים (15 במאי 1943) ניתנו ליוז קושאנים חדשים על אדמותיו באל-חמרה לאחר שנסתיימו בהן הליכי 'הסדר הקרקעות' (Settlement).⁷⁵ כעבור שבוע (20 במאי 1943) חתם יזו על שטר ייפוי כוח על האדמות לטובת ד"ר טהון ונציג קק"ל אברהם חרי, בהתאם לתנאי החוזה המקורי (18 בינואר 1934), שתוקן ב-9 בפברואר 1943 ובו הופחת מחיר הקרקע ל-800 מיל לדונם. לאחר פעולת רישום 'הסדר הקרקעות' נקבע מחירו של שטח האדמות הכולל: 13,333.326 לא"י ל-16,666.658 דונם. עד למועד חתימתו על החוזה המתוקן קיבל יזו לידיו תשלומים בסך כולל של 3,800 לא"י, ולקק"ל נותר להעביר לו את היתרה בסך 9,533.326 לא"י.⁷⁶ ב-1 ביוני 1943 נרשמה בספרי האחוזה באל-סאלט משכנתא למשך חמש שנים על השטח, בסכום כולל של 13,333.326 לא"י לזכותו של ד"ר טהון.⁷⁷ כעבור שנה (16 באוגוסט 1944) מסר האחרון לקק"ל הצהרה וייפוי כוח שהמשכנתא שייכת לה.⁷⁸ ב-7 ביוני 1943 העבירה קק"ל ליוז את יתרת התשלום בסך 9,533.326 לא"י, ודיווחה לחברת הכשרת היישוב.⁷⁹ בו ביום בישר ד"ר טהון לחנקין על סיום העסקה. הוא הודה לגואל הקרקעות על מאמציו לביסוס 'דריסת הרגל לעבר הירדן' והביע תקווה שקק"ל תעריך כראוי פעולה

73 י' סטרומזה אל קק"ל ב-15.2.1943, 17.2.1943, 1.6.1943, שם, KKL5/12535. עו"ד בן-שמש הסיק בשנת 1944 כי בעבה"י אין להלכה אסור לרכישת קרקעות על ידי נתין זר. רק המתישבים על אדמה שירצו לייסד שכונה או כפר יהיו צריכים להיות נתיני המקום, ואז תהיה ההחלטה בידי האמיר אם לתת למתיישבים נתינות [...] אין הגבלות לרשום משכנתאות, יפויי כוח או שטרות נוטריוניות לטובת זרים'. ראו: א' בן-שמש אל קק"ל, 4.5.1944, שם, KKL5/13672. בשנת 1949 הייתה מסקנתו של בן-שמש אחרת: 'ולפי החוק השורר ושרר אז אי אפשר היה להשתמש בייפוי כוח זה מפני האסור לרשום קרקעות בעבר הירדן בשם זרים ובעיקר בשם חברה ציונית', ראו: א' בן-שמש אל קק"ל, 19.6.1949, שם, KKL5/16915.

74 א"מ אל ד"ר א' גרנובסקי, 12.5.1943, שם, KKL5/12535.

75 ר"מ ולדן אל ד"ר יעקב מירון, 14.1.1974, בצירוף העתק הקושאנים מ-15.5.1943 שניתנו לטובת ר' יזו על אדמתו באל-חמרה לאחר גמר פעולת רישום הסדר הקרקעות, שם, KKL5/51633. למסמכי רישום הקרקעות ראו גם: שם, L18/7187.

76 ד"ר י' טהון אל קק"ל, 23.5.1943, בצירוף העתק ייפוי הכוח שנתן ר' יזו לד"ר י' טהון וא' חרי ב-20.5.1943, שם, KKL5/12535.

77 י' ויץ למשרדי קק"ל בחיפה, 24.6.1943; י' טהון אל קק"ל, 21.9.1943 - שם; א"מ אל ד"ר א' גרנובסקי, א' חרי וצ' קליין, 1.6.1943; א' חרי אל ד"ר א' גרנובסקי, 2.6.1943 - שם, KKL5/13672.

78 ד"ר י' טהון אל קק"ל ב-21.9.1943, 26.9.1943, שם, KKL5/12535; י' ויץ אל ד"ר י' טהון ב-28.7.1944, 6.8.1944, 15.8.1944; ד"ר י' טהון אל קק"ל, 16.8.1944 - שניהם שם, KKL5/13672.

79 ד"ר א' גרנובסקי אל ר' יזו, 25.5.1943; צ' קליין אל חכש"י, 11.6.1943 - שם, KKL5/12535.

זו. חנקין שמח וצייץ כי יש לעבוד במרץ גם לקבלת ייפוי כוח כנגד המשכנתא על אדמותיו של השייח' אל-פאיז,⁸⁰ שהיה לדבריו היחיד בין הערבים ומהיהודים שבא לבקרו והתעניין במצבו הבריאותי, דבר שקק"ל לא עשתה.⁸¹

כשלושה שבועות לאחר הבטחת זכויותיה על אדמות יזו, פנתה קק"ל למשרדה בחיפה כדי לאתר תושב עבה"י שיפקח על השטח.⁸² מועמד בשם עיסה קעוואר מעבה"י הוזמן לפגישה בנושא וביקש לבקר בשטח בטרם ימסור את החלטתו.⁸³ ביולי 1943 הגיע יזו מלווה במוכתר קלנדיה, עבד-אל קאדר אחמד, אל לשכת קק"ל בירושלים. הם תבעו כי לאחרון ישולמו דמי עמלה על היותו מעורב בעסקת המקרקעין. לאחר בירור עם חברת הכשרת היישוב ומחשש מנקמות מצד מוכתר קלנדיה שתביא לפגיעה בקרקעות, הוסכם כי קק"ל תשלם לו שני אחוזים מערך המשכנתא ותעסיקו בשטח כמנהל זמני עד לאיתורו של מנהל קבוע מטעמה.⁸⁴ יזו עמד על תרומתו הרבה של המוכתר לקידום העסקה אצל פקידי הסדר הקרקעות בעבה"י ושיבח את יחסיו הטובים עם תושבי המקום ופקידי הממשל. עוד טען יזו כי בבוא העת יסייעו קשריו של המוכתר לקק"ל בניהול הקרקעות וחיווה דעתו שיש לשלם לו חמישה אחוזים מסך העסקה.⁸⁵ ויץ הסכים לשלם למוכתר שני אחוזים, אך הסכים יחולק לשניים: אחוז אחד ישולם מיד ואחוז נוסף – לאחר שתיבחן תרומתו.⁸⁶ יזו והמוכתר התאכזבו מההצעה וביקשו לתת למוכתר הצעה משופרת. בהזדמנות זו דרש יזו מקק"ל להעביר לו את תשלום מסי הקרקע השנתיים ואת שכר השמירה על האדמה.⁸⁷ בתשובה הודיע ויץ כי קק"ל אינה יכולה להגדיל את דמי העמלה ומסר לו 297 לא"י, מהם ינוכו 30 לא"י למס השנתי והיתרה תישאר בידי של המוכתר. בד בבד ביקש ויץ לקבל את פרטי השומר על הקרקע, מהי משכורתו וכיצד נתמנה לתפקיד.⁸⁸ יזו אישר את קבלת הסכום ודיווח כי ערבי בשם עבד-אל קאדר (לא המוכתר) הועסק בשמירה במקום והשתכר שלושה

80 בשעתו נרשמו משכנתאות על אדמות אל-פאיז לזכות מ' שרתוק (שרת) וי' סטרומזה כשמות מושאלים, ובשנת 1943 התעורר הצורך ברישומן כחוק. י' סטרומזה אל לשכת קק"ל בירושלים, 18.4.1943; א' ששון אל מ' שרתוק (שרת), 17.5.1943: 'המשכנתא הזאת – היא דריסת הרגל האחרונה שלנו בעבה"י ורצוי להחזיק בה'. המזכירות המדינית של הסוכנות היהודית אל קק"ל, 27.5.1943, אצ"מ, S25/3504; י' סטרומזה אל קק"ל, 1.6.1943, שם, KKL5/12535; ביוני 1943 הציע אל-פאיז לחנקין שטחים מאדמותיו בכפר זיזה, אך העסקה לא הגיעה לכלל סיכום. אילן, הכמיהה להתיישבות יהודית, עמ' 417 והערה 257 שם.

81 ד"ר י' טהון אל י' חנקין, 7.6.1943; י' חנקין אל ד"ר י' טהון, 10.6.1943 – אצ"מ, L75/36. על המתח בין חנקין לקק"ל ומאבקו עם י' ויץ, ראו: כץ, בחזית הקרקע, עמ' 48-52, 133-135.

82 י' ויץ אל משרדי קק"ל בחיפה, 24.6.1943, אצ"מ, KKL5/12535.

83 צ' וולף אל קק"ל, 15.7.1943, שם.

84 י' ויץ אל החכש"י, 11.7.1943; ד"ר י' טהון אל קק"ל, 12.7.1943 – שם.

85 ר' יזו אל קק"ל, 16.7.1943, שם.

86 י' ויץ אל ר' יזו, 3.8.1943, שם.

87 ר' יזו אל קק"ל, 9.8.1943, שם.

88 י' ויץ אל ר' יזו, 23.8.1943, שם.

לא"י לחודש. לדבריו האיש מילא את תפקידו בנאמנות שנים רבות והתגורר עם משפחתו באחד המבנים בשטח.⁸⁹

באוקטובר 1943 ביקר קעוואר באדמות יזו ולאחר מכן הבהיר לקק"ל מהם התנאים שהוא דורש, אך ההתקשרות בין הצדדים כשלה.⁹⁰ בחלוף שנה התלונן יזו לפני קק"ל כי הוא ממשיך לשלם מכיסו את הוצאות השמירה והמסים על הקרקעות. הוא האשימה בכך שלא העבירה לאחריותה את ניהול השטח, ולא החליטה כיצד לעבדו עם בוא החורף. כן ציין כי רק לבקשתו הסכים מוכתר קלנדיה להמשיך בניהול המקום למרות דמי העמלה הזעומים שהוצעו לו, ואף הודיע על נכונותו לביטול העסקה.⁹¹ ב-24 בנובמבר 1944 נועד יזו בביתו עם מוכתר קלנדיה ועם נציגי קק"ל, חירם דנין ואברהם חרי, והיה מוכן לבטל את החוזה מאותן סיבות.⁹² דעתו של המוכתר הייתה שאין להחזיר את הקרקע לתושבים מקומיים מפני שיהיה קושי לפנותם בתום תקופת החכירה. עוד הוסיף כי יש לשמור על עשרה מעיינות המצויים בשטח. להערכתו אפשר ליהנות מהכנסות מעיבוד השטח לחקלאות 'כי הקרקע טובה מאוד'. הוא המליץ לרכוש כלים ובהמות עבודה ולהעסיק ערבים מארץ ישראל בעיבוד האדמה ושמירה עליה. המוכתר הביע את נכונותו לקבל לידי את ניהול הקרקע בתנאי שקק"ל תישא בהוצאות השמירה ושכרו, והציע ששמן של נציגי קק"ל או ד"ר טהון לא יזכרו בעבה"י אלא רק שמו של יזו, אשר לו רוחשים כל הפקידים כבוד.⁹³ באמצע דצמבר 1944 פנה דנין אל סוכן קק"ל בתל אביב, יואב צוקרמן, וביקשו להציע מועמד שיפקח על הקרקעות בעבה"י. כעבור שבועיים עדכן ויץ את יזו כי הקק"ל קיבלה אחריות לניהול קרקעותיה באל-סאלט: גוש 134 (חלקות: 2, 4, 5, 6), גוש 135 (חלקה 1), גוש 136 (חלקה 1), גוש 137 (חלקות: 1, 2).⁹⁴ בפועל המשיך מוכתר קלנדיה לפקח על האדמות עבור קק"ל.⁹⁵ בשנים הבאות נדחקה הפרשה לקרן זוית. יזו נפטר (1947) ובאזור חלו שינויים מדיניים חשובים: הממלכה ההאשמית בירדן קיבלה את עצמאותה (1946), תם המנדט הבריטי בארץ ישראל והוקמה מדינת ישראל (1948). ב-3 באפריל 1949 נחתם ברודוס הסכם שביתת הנשק בין שתי המדינות, ובו בין היתר הוגדרו והותוו קווי שביתת הנשק בגזרות השונות.⁹⁶

89 ר' יזו אל קק"ל, 28.8.1943, שם.

90 ע' קעוואר אל י' סטרומזה, 11.10.1943; צ' וולף אל קק"ל, 9.11.1943; י' ויץ אל משרדי קק"ל בחיפה, 16.11.1943 - שלושתם שם, KKL5/13672. י' ויץ אל משרדי קק"ל בחיפה, 5.10.1943, שם, KKL5/15319.

91 ר' יזו אל קק"ל, 9.11.1944, שם, KKL5/13672.

92 דוח של ח' דנין, 29.11.1944, שם.

93 שם.

94 ח' דנין אל י' צוקרמן, 12.12.1944; י' ויץ אל ר' יזו, 26.12.1944 - שם.

95 מ' בנט אל ד"ר ה' קפל, 9.12.1950, שבו הודיע הראשון כי מצא התחייבות של מוכתר קלנדיה לפני ר' יזו לשמור על אדמותיו בעבה"י מ-9.12.1945, עם עדותו של ח' דנין, אצ"מ, KKL5/18580.

96 ימימה רוזנטל, 'ממלחמה להסכם - שיחות שביתת הנשק בין ישראל לשכנותיה, 1949', בתוך: מרדכי נאור (עורך), שנה ראשונה לעצמאות, 1948-1949, יד יצחק בן-צבי, ירושלים תשמ"ח, עמ' 177-200.

מאמצי קק"ל להבטחת זכויותיה על אדמות יוז לאחר הקמתה של מדינת ישראל

לאחר הקמת המדינה נותרו אדמות יוז רשומות על שמו במחלקת הקרקעות הירדנית. בצוואתו הוא הוריש את כל נכסיו לאחייניו, ועיזבונו הועבר לנאמן מטעמו, עו"ד מוריס בנט (Bennett), ששימש מנהל מחלקת 'הסדר הקרקעות' בתקופת המנדט.⁹⁷ ב-21 בינואר 1949 כתב בנט לסוכנות היהודית וביקש לדעת אם אדמותיו של יוז באל-סאלט שייכות לה. הסוכנות העבירה את מכתבו לקק"ל, וזו השיבה לבנט כי זכויות הבעלות על האדמות הועברו לידיה מחברת הכשרת היישוב.⁹⁸ בראשית אפריל 1949 שהה בנט בבריטניה בחיפוש אחר יורשיו החוקיים של יוז. הוא הודיע לקק"ל כי מהממשל הירדני נמסר לו שעליו לשלם את מס הרכוש החקלאי על הקרקע לשנת 1948 בסך 134,885 לא"י, וביקש ממנה לסלק אותו. באמצעות ד"ר הנס קפל (מאנשי קק"ל בבריטניה) הועבר הסכום הדרוש לידי בנט, שפרע את החוב. חודש וחצי לאחר מכן דיווח בנט לקק"ל כי ערך בדיקה והתברר כי אין ליורשיו של יוז כל תביעה על השטח. הוא הוסיף כי מבחינה משפטית מחלקת הקרקעות הירדנית מכירה ביורשים כבעלים, ולכן על קק"ל למצוא פתרון לקשיים המשפטיים שיתעוררו בהמשך.⁹⁹

בשל הקושי להעביר את אדמות יוז לבעלותה באופן רשמי, פנתה קק"ל לעו"ד אהרן בן-שמש וביקשה ממנו לסייע בפתרון הבעיה. ביוני 1949 הציג בן-שמש להנהלת קק"ל בירושלים את כל הפעולות שנעשו בעבה"י מרגע חתימת החוזה בין יוז לחברת הכשרת היישוב, והציע להעביר את ההכרעה בנושא לבית המשפט בבריטניה (שם נרשמה קק"ל כחברה בשנת 1907), כדי לתבוע מבנט להשיב לה את סכום המשכנתא. בן-שמש העריך כי בנט אינו יכול כלכלית להשיב לקק"ל את כספי התביעה ולכן יפסוק בית המשפט כי חוב המשכנתא ייפוך למחיר הקרקע שתועבר לבעלותה. 'על ידי פס"ד [פסק דין] זה נהיה מוגנים ונגסה להוציאו לפועל בעבר הירדן. בודאי ובודאי יתנגדו לרשום הקרקע בשמנו אבל יהיה לנו פסק דין לטובתנו שנוכל להעבירו למי שהוא אחר או להשתמש בו לעת מצוא לצורך החלפה וכו'. נוסף על ההיבט המשפטי ציין בן-שמש את חשיבותו של פסק דין כזה במישור הדיפלומטי, ויעץ לקק"ל לשלוח את כל החומר בנושא לעיונו של עו"ד מרדכי

97 הטיפול בעיזבונו של ר' יוז הועבר לניהולו של מ' בנט כבר ב-27.11.1947. ראו: א' גביוון אל לשכת קק"ל בירושלים ב-15.10.1948, 9.12.1948, אליו צורף העתק מצוואתו של ר' יוז מ-13.6.1942, אצ"מ, KKL5/16915, 20.10.1947, p. 2. 'In the District Court', *The Palestine Post*.

98 מ' בנט אל הסוכנות היהודית, 21.1.1949; ח' דנין אל מ' בנט, 28.2.1949 – שניהם באצ"מ, KKL5/16915.

99 מ' בנט אל קק"ל, 1.4.1949; ד"ר א' גרנובסקי (גרנות) אל בנק אפ"ב בירושלים, 17.4.1949; ח' דנין אל ד"ר ה' קפל, 22.4.1949; ד"ר ה' קפל אל ח' דנין, 12.5.1949; מ' בנט אל ד"ר ה' קפל, 14.5.1949 – כולם, שם. לאחר הקמתה של מדינת ישראל התעוררה שוב ושוב בעיית תשלום המס על אדמות יוז, שחייבה את קק"ל להעביר כספים דרך צד שלישי (מ' בנט) לממשלת ירדן. ראו: ח' דנין אל א' בן-שמש, 29.2.1953, שם, KKL5/20262; א' בן-שמש אל קק"ל, 5.3.1954, ח' דנין אל ה"י אוסטרלי, KKL5/21166, שם, 21.4.1954.

עליאש, ששימש ציר ישראל בבריטניה (והכיר את יזו ובנט משכבר הימים), כדי שיחווה דעתו בכל הצעדים שיש לנקוט כדי להביא לסיומו.¹⁰⁰

בראשית אוגוסט 1949 העביר בנט לקק"ל מכתב מאדם בשם לארסון, שהעיד כי בסמיכות לאדמות יזו נרשמה תכונה רבה ליישוב פליטים פלסטינים שנמלטו לעבה"י, ודיווח כי קיים חשש ממשי להפקעת אדמות חקלאיות באזור בידי ממשלת ירדן. לארסון המליץ ליורשיו של יזו למכור את השטח והציע את שירותיו. עוד ציין בנט כי קיבל הצעה מערבי בעמאן המעוניין לקנות את השטח.¹⁰¹ מתחילת הפרשה ניהל דנין, שעבד במחלקת בעלות ורישום בקק"ל, את ההתכתבות עם בנט בתיווכם של אנשי קק"ל בבריטניה. בהיוודע לדנין הסבך המשפטי של השמירה על זכויותיה של קק"ל באדמות יזו, הוא המליץ לוויץ להחליט בין מכירת הקרקע ובין החכרתה באמצעות מתן ייפוי כוח לבנט.¹⁰²

עקב רגישותה המדינית של הפרשה עודכן משרד החוץ בישראל בפרטיה בסתיו 1949. 'למען לא נאבד את הכל עד שתתקבלנה החלטות משרד החוץ', טען בן-שמש לפני הנהלת קק"ל בירושלים כי אין לערב בסוגיה המשפטית אנשים שאינם בקיאים בבעיות ארצישראליות, דוגמת עו"ד אהרן רייט (נשיא קק"ל בבריטניה), ותמך בהעברת הטיפול בפרשה לעליאש, שביכולתו להביא לסיומה.¹⁰³ בן-שמש העריך פעם נוספת כי מבחינה משפטית המצב נוטה לזכות קק"ל, הרשומה כחברה בריטית, והיה מלא ביטחון כי בפסק דין שיתקבל 'אין לנו לחשוש להפקעות או מעשים דומים. מוטב שיהיה בידנו רכוש שיהיה תמיד בעל ערך אם לצורך מכירה, חלופין או פעולה אחרת [...] עלינו להבטיח לנו מקודם את בעלות הרכוש וההחלטה על עתידו יכולה לחכות'.¹⁰⁴ להדרכה בפתרון הסוגיה המשפטית ולהבטחת זכויותיה על השטח, פנתה קק"ל לעליאש ב-4 בפברואר 1950, אך זמן קצר לאחר מכן התברשו העוסקים במלאכה על פטירתו. משיחה קצרה שניהל ד"ר קפל עם המנוח שלושה ימים לפני מותו, דחה האחרון את הצעתו של בן-שמש להעביר את ההכרעה בסוגיה לבית משפט בריטי ותמך בהסדר פוליטי בין המדינות.¹⁰⁵ בצער רב קיבל בן-שמש את הידיעה על מותו של עליאש והיה פסימי בנוגע לגורלן של אדמות יזו: 'וי על האי שופרא דבלי בארעא. כנראה שנגזר על ענין קרקעות עב"הי שישארו בלי הסדר. בודאי היה אפשר

100 א' בן-שמש לקק"ל, 19.6.1949, שם, KKL5/16915. בשנת 1929 הופיע עו"ד עליאש בשם כנסת ישראל לפני ועדת הכותל וחקר את יזו כעד מטעם היישוב היהודי. ראו: טריוקס, משפט הכותל, עמ' 66-67.

101 ת' לארסון אל מ' בנט, 29.7.1949; מ' בנט אל ד"ר ה' קפל, 6.8.1949; ד"ר ה' קפל אל ח' דנין, 11.8.1949 – כולם באצ"מ, KKL5/16915; ח' דנין אל ד"ר א' גרנות, 23.11.1949, שם, KKL5/18580. בעניין יישוב הפליטים הפלסטינים בירדן, ראו: אמנון קרטין, 'תכנית שיקום פליטים בע'ור המזרחי, ממלכת ירדן', מחקרים בגיאוגרפיה של ארץ-ישראל, יג (תשנ"ג), עמ' 49-62.

102 ח' דנין אל י' ויץ, 21.8.1949, אצ"מ, KKL5/18580.

103 א' בן-שמש אל קק"ל, ב-27.10.1949, 11.11.1949, 9.2.1950; וכן ח' דנין אל ד"ר א' גרנובסקי (גרנות), 23.11.1949; ח' דנין אל א' בן-שמש, 24.11.1949 – כולם שם.

104 א' בן-שמש אל קק"ל, 27.10.1949, שם.

105 י' ויץ אל מ' עליאש, 14.2.1950; ד"ר ה' קפל אל ח' דנין, 20.3.1950 – שם.

לסדר ענין זה בדרכים של מו"מ פוליטי לו היו היחסים ביננו ובין עבה"י תקינים. עד שתגיע שעה כזאת יש צורך לשמור על הקיים [...] הצרה בענין זה הוא שכל המטפלים בו בלונדון אינם תופסים את כל הפרובלימות הקשורות בו מתוך אי ידיעת חוקי שתי המדינות.¹⁰⁶

בחודשים הבאים לא הצליחו אנשי קק"ל בבריטניה להביא לסיום הפרשה והנהלת קק"ל בישראל דחתה את ההצעה להעברת הטיפול בנושא לקונסוליה הישראלית בלונדון. לפיכך פנה דנין אל בן-שמש בקיץ 1950 בבקשה שיקבל על עצמו את הטיפול בסוגיה המשפטית. האחרון נעתר לבקשה והורה להכין עבורו את החומר הדרוש.¹⁰⁷ בתוך כך ביקש ויץ מבן-שמש כי בהיותו בלונדון ינקוט 'באמצעים הדרושים', שיעגנו את זכויות קק"ל על אדמות יוז בפסיקת בית משפט בריטי ויברר מהו מצב החזקה הנוכחי על השטח.¹⁰⁸

בעת שהותו בבריטניה הציג בן-שמש לפני בנט מצג שווא ודיווח לו כי קק"ל העבירה את זכויותיה בקרקע לאדם אחר, שהתחייב לשאת בכל ההוצאות המשפטיות ובכללן שכר טרחתו. בנט עדכן את בן-שמש על דרישת תשלום ממוכתר קלנדיה עבור ניהול אדמות יוז בשנים 1946-1950. השניים ניסחו מכתב ובו הודיעו לאחרון כי האדמה כבר אינה שייכת לקק"ל.¹⁰⁹ ב-29 בספטמבר 1950 דיווח בן-שמש להנהלת קק"ל בירושלים כיצד הונה את בנט והעלה לפניו כמה רעיונות משפטיים יצירתיים לאיתור רוכש לזכויותיה באדמות יוז או למינוי נאמן מטעמה:

הדרך החוקית היחידה להבטחת זכויותינו בהסכמת בנט היא פניה לבי"הד [לבית הדין] וקבלת צו המרשה לבנט להעביר את הקרקע ו/או הזכויות עם כל מה שקשור וכרוך בהן לבעל הקרקע הקהק"ל או למי שהוא אחר שאנו נציע לבנט בתור קונה הזכויות. אלטרנטיבה זו של קונה העסיקה אותי מאד הואיל ואין ספק שהרשעים בע"הי [בעבר הירדן] לא ינחו ולא ישקטו עד שיגזלו את הקרקע מאתנו. חשבתי על גוי דוגמת יוז שיקנה את זכויותינו, כלומר יקבל את הקרקע עם המשכנתא וישמר על הכל עד לפקודה חדשה [...] רעיון אחר שעלה במוחי בענין מציאת קונה לזכויות אלו מבין הערבים הפליטים שאינם נפקדים, תמורת נכסים בישראל [...] עוד ניסיון אחד הוא בכיוון הצעתו של מר חירם דנין לקבל מהיורשים יפוי-כח וכל מסמכים אחרים להבטחת זכויותינו במקום כל היורשים - עשרה או יותר - אדרוש מבנט שיבחרו אחד שהכל יותרו לו על זכויותיהם בקרקע והוא יהיה הנאמן שלנו [...] והייתי מציע גם שתעודת הירושה מכאן תשלח לע"הי ושמו של היורש ירשם במשרד ספרי האחוזה כיורש קרקעות אלו. יכול להיות שזה ישכנע את הרשעים שם כי חוסלו הענינים עם הקהק"ל ושהאדמה שייכת לאנגלים ולא ליהודים.¹¹⁰

106 א' בן-שמש אל קק"ל, 7.4.1950, שם.

107 ח' דנין אל א' בן-שמש, 9.6.1950; א' בן-שמש אל קק"ל, 21.6.1950 - שם.

108 י' ויץ אל א' בן-שמש, 5.9.1950, שם.

109 א' בן-שמש אל לשכת קק"ל בירושלים, 29.9.1950, שם.

110 שם.

עו"ד שמואל אוסישקין, חבר דירקטוריון קק"ל, התנגד להעלאת הסוגיה לדיון בבית משפט בבריטניה. 'לא יהיה צורך בהופעתה של קרן קיימת או [של] מוסד ישראלי אחר במשפט כצד. חושש אנכי שהופעה מטעם קרן קיימת בבית המשפט מוכרחה להוידע [להיודע] לשלטונות עבר-הירדן ולעורר את תשומת לבם לאדמה זו, מה שבודאי לא רצוי בשבילנו'.¹¹¹ בינתיים גיבשו בן-שמש ובנט הסכם, שבו יורשיו של יזו יתנערו מזכויותיהם בקרקע לטובת יורש אחד בשם ג'ון יזו, שיסכים לשאת בכל ההוצאות הקשורות באדמה למראית עין. במהלך זה קיווה בן-שמש לזכות בפסיקה משפטית לטובת יזו הצעיר, שימסור ייפוי כוח לקק"ל שיקנה לה זכויות בעלות על השטח. בתמורה לשירותם הובטח לבנט וליזו תגמול הולם.¹¹² בראשית 1951 העלתה הקונסוליה הישראלית בלונדון ספקות בדבר פסיקת בית משפט בריטי לטובת קק"ל בסוגיית אדמות יזו והמשך הטיפול המשפטי בה הושהה.¹¹³ כבר במאי 1950 התעורר חשש להפקעת הקרקע, שלא עובדה במשך שלוש שנים, בידי הממשלה הירדנית, על בסיס חוק המחלול העות'מאני.¹¹⁴ בשנת החודשים הבאים בדק דנין את מסמכי הפרשה ומצא בסיס לתביעתו הכספית של מוכתר קלנדיה, אף שלא נערך עמו הסכם רשמי לאחר 1947. הוא המליץ להגיע להסדר כספי עם המוכתר ולהמשיך בהעסקתו כמפקח על עיבוד הקרקע מפני שהוא 'לא ישתוק ויעשה לנו צרות'. מנגד קבע ויץ כי אין לשלם למוכתר; רק כשתעגן קק"ל את זכויותיה על אדמות יזו מבחינה משפטית היא תדון בדרישותיו הכספיות. ויץ לא הביע דאגה מהפקעת האדמות בידי ממשלת ירדן, והיה סמוך ובטוח כי בכל הסדר מדיני שייערך בבוא היום עם ממשלת ישראל, תכלול אותן קק"ל במסגרת חילופי קרקעות שיתבצעו בין המדינות. 'אין לחשוש פן תמסרנה הקרקעות לידי הממשלה שם, כי ברור כי בהגיע שעת החשבון על אדמת גוש-עציץן עטרות וכו' נביא בחשבון גם את הקרקעות הללו'.¹¹⁵

בשנתיים הבאות לא הובאה פרשת אדמות יזו להכרעת הגורמים המעורבים בה. למרות ניסיונות קק"ל להגיע להסדר משיביע רצון עם בנט ויורשיו של יזו לא חל שינוי בנושא. בן-שמש הסביר את ההתנהלות המייגעת ברצונו של בנט להמשיך בתפקידו כנאמן עד אין קץ כדי לקבל את שכרו.¹¹⁶ למרות הקשיים במימוש זכויות הבעלות על אדמות יזו, המשיכה קק"ל

111 ש' אוסישקין אל א' בן-שמש, 1.10.1950, שם.

112 א' בן-שמש אל ש' אוסישקין, 18.10.1950, שם.

113 ה"י אוסטרלי אל ח' דנין, 16.3.1951, שם.

114 מ' בנט אל ה"י אוסטרלי, 25.5.1950, שם. לחוק המחלול העות'מאני, ראו: רות קרק ומיכל אורן-נורדהיים, **ירושלים וסביבותיה: רבעים, שכונות וכפרים 1800-1948**, אקדמון, ירושלים תשנ"ה, עמ' 261 והערה 38 שם.

115 ח' דנין אל א' בן-שמש ב' 2.11.1950, 29.1.1951; א' בן-שמש אל ח' דנין, 31.1.1951; מ' בנט אל ד"ר ה' קפל, 9.12.1950, שבו הודיע הראשון כי מצא התחייבות של מוכתר קלנדיה לפני ר' יזו לשמור על אדמותיו בעבה"מ 9.12.1945, עם עדותו של ח' דנין, אצ"מ, KKL5/18580. בעניין דרישתו הכספית של מוכתר קלנדיה ראו גם: מ' בנט אל ה"י אוסטרלי, 24.3.1952 בצירוף העתק מעו"ד ו' צאלח, שם, KKL5/20262.

116 א' בן-שמש אל קק"ל ב' 29.10.1952, 23.3.1953, שם, KKL5/20262.

לקבל הצעות מגורמים שונים לרכוש אותן מידיה. בהנהלת קק"ל חשבו להשיב לידיה את הכספים הרבים שהשקיעה בשטח לאורך השנים באמצעות מכירת הזכויות עליו. בשנת 1953 גילה בן-שמש כי אחד מעמיתיו הוותיקים, עו"ד חנא עספור, שהתגורר בכווית, פעל למציאת רוכש בקרב גופים דתיים או אנשים פרטיים.¹¹⁷ באותה שנה התקבלה הצעת רכש נוספת בפגישה שקיים בן-שמש עם צבי לבון, מנהל החברה לשכון עממי בע"מ, והמתווך שמואל קנדון. השניים גילו עניין בשטח עבור מוסדות קתוליים והגישו לקק"ל הצעה שבה הוצגו התנאים לרכישת הקרקע. היענות קק"ל הייתה חיובית, אך לאחר כשלוש שנים של דיונים לא נחתם הסכם בין הצדדים.¹¹⁸ נראה שהקושי המשפטי שבעקבותיו עלה המשא ומתן על שרטון היה שלא הייתה אפשרות חוקית ירדנית להעברת זכויות הבעלות של קק"ל על האדמות לקונה החדש. לפתרון הבעיה הציע דנין שיורשיו של יוז יקבלו צו ירושה על האדמות בבית משפט בירדן ולאחר מכן יעבירו לקק"ל ייפוי כוח עליהן. המשכנתא שרכצה על הקרקע לטובת ד"ר טהון מנעה את ביצוע המהלך ולכן נשקל לבטלה בבית משפט בבריטניה.¹¹⁹

בשלהי 1958 העבירו האדריכל יצחק רפפורט ועו"ד נחום רודי לקק"ל הצעה להחלפת אדמות יוז בעבה" בתמורה לבית ביפו ששימש (ועודנו משמש) כמעונו של שגריר צרפת בישראל (רחוב טלול 1). בית הפאר תוכנן ונבנה בפיקוחו של רפפורט בשנים 1935-1937 והיה בבעלות נכבד ערבי יפואי בשם מוחמד עבד אל-רחים, שעזב את ארץ ישראל במלחמת העצמאות.¹²⁰ הצעת חליפין מפורטת הועברה לעיונו של ויץ ב-12 בינואר 1959, ומצד הקק"ל התקבל אישור עקרוני לביצוע העסקה.¹²¹ משפטני החברה השקיעו מאמצים לבירור הסוגיה בחוק הירדני ונעשו ניסיונות חוזרים ונשנים לאיתורם של בנט ויורשיו של יוז כדי לקבל מהם את ייפוי הכוח המיוחל על הקרקעות באל-סאלט, שיאפשר את מימוש

117 ח' דנין אל א' בן-שמש ב-6.9.1953, 28.9.1953; ה"י אוסטרלי אל י' ויץ וח' דנין, 7.9.1953, שם; א' בן-שמש אל לשכת קק"ל בירושלים, 5.10.1953; ח' דנין אל א' בן-שמש, 25.10.1953 – כולם שם, KKL5/21166; ח' דנין אל א' בן-שמש, 28.11.1957, אליו צורף מכתב מה"י אוסטרלי אל קק"ל מ-2.9.1953, שם, KKL5/25162.

118 א' בן-שמש אל לשכת קק"ל בירושלים, 5.10.1953; ח' דנין אל א' בן-שמש, 25.10.1953; ש' קנדון אל ח' דנין, 8.12.1954 – כולם שם, KKL5/21166; ח' דנין אל צ' לבון, 4.5.1956, שם, KKL5/23534; ח' דנין אל צ' לבון, 18.5.1956, שם, KKL5/25162.

119 ח' דנין אל א' בן-שמש, 28.11.1957, שם, KKL5/25162.

120 ח' דנין אל א' בן-שמש ב-21.11.1958, 11.12.1958, שם. לסיפור המשפחתי של מוחמד עבד אל-רחים ביפו, ראו: אחמד משהראווי, 'כשבפנו נסעו בקדילאקים', אתר nrg, 16.8.2001 (אוהזר בפברואר 2019).

121 ח' דנין אל י' ויץ ב-12.1.1959, 13.1.1959; ח' דנין אל א' בן-שמש, 28.6.1959 – אצ"מ, KKL5/25162. בבדיקה שערכתי בפרוטוקולים של ישיבות דירקטוריון קק"ל מאותה תקופה לא נזכרת ההצעה לחילופי אדמה, ולדברי ח' דנין נדחה הדיון בנושא. ח' דנין אל י' רפפורט מ-15.6.1959, שם. במאזן נכסי קק"ל משלהי מארס 1959 נותרו רשומות אדמות יוז בשטח של 16,666.660 דונם ושוויין הכספי הוערך בסך 22,234.463 ל"י. בעניין זה ראו: ר"מ ולדן אל ד"ר י' מירון, 16.12.1973, קרן קימת לישראל בע"מ מאזן ליום 31.3.1959, אצ"מ, KKL5/51633.

עסקת החליפין. אולם כל אלה עלו בתוהו וגורל האדמה נותר לוט בערפל.¹²² שביבי מידע חדשים בפרשה נחשפו בריאיון שנערך בשנת 1974 עם מנכ"ל קק"ל דאז, שמעון בן-שמש, שאמר: 'הקק"ל רכשה בשנות השלושים כמה עשרות אלפי דונמים בעבר הירדן המזרחי, שהופקעו על-ידי ממשלת ירדן'.¹²³ עם זאת במסמך שעסק בריכוז קרקעות קק"ל בסוף מארס 1982 נרשמו אדמות יזו בנפת ירושלים (למעשה במחוז סאלט בירדן) כחלק מנכסיה הקרקעיים מעבר ל'קו הירוק'.¹²⁴

סיכום

פרשת אדמות יזו הייתה אחד מניסיונותיו העלומים של הממסד הציוני להשגת דריסת רגל בעבה"י כדי לשמר בו אחיזה יהודית לאומית סמלית לאחר הפרדתו המדינית מארץ ישראל בידי ממשלת בריטניה. יש לתלות זאת בסודיות שהמעורבים בפרשה הקפידו עליה ולא ששו להעלותה על הכתב מחשש לפגיעה באינטרסים לאומיים של מדינת ישראל. לכן נותרו חלק מהתיקים בנושא חסויים שנים רבות והותרו לעיון רק לפני שני עשורים. ויץ, אחד מהמעורבים הבולטים בפרשה, כתב עליה בזיכרונותיו שהתפרסמו לאחר מותו, בהצגת דיווח מעומעם של העובדות ההיסטוריות: 'ולא נשארה על הנייר, כי אם אחוזת קרקע בת 17,000 דונם שהיתה שייכת לאנגלי אחד, ר' יזו, בכפר אל-סאלט [...] עשרים שנה נמשך הטיפול להעברת משכנתא לקק"ל וכאשר הוסרו כל המכשולים ורישום העברה עמד להתגשם פרצה מלחמת הקוממיות והתיק נסגר בלי סיום'.¹²⁵

ברכישת זכויות הבעלות על אדמות יזו והקשרים עם עבה"י היו מעורבים בהיבטים הכלכליים, המשפטיים והמדיניים שלושה מוסדות ציוניים בולטים: הסוכנות היהודית, קק"ל וחברת הכשרת היישוב. הם רכשו זכויות אלה משיקולים מדיניים, כדי להבטיח חלופה קרקעית בעבה"י למקרה שהאמיר עבדאללה יבטל את האופציה שניתנה להם לחכירת אדמותיו בע'ור-אל-כבד. בעקבות התנגדות הממשל הבריטי וממשלת עבה"י להתיישבות יהודית במרחב, הקפיאו המוסדות הלאומיים את המהלך והחליטו לעסוק ברכישת אדמות עבה"י כדי ליישב ערבים מארץ ישראל במסגרת העברת אוכלוסין (טרנספר מרצון). אלא

122 ח' דנין אל ה"י אוסטרלי ב-28.6.1959, 3.7.1959, 15.10.1959; ח' דנין אל הנהלת חשבונות של קק"ל מ-6.9.1959 - שם, KKL5/25162.

123 יהודה ליטני, 10,000 דונם נרכשו ע"י הקק"ל בגדה', *הארץ*, 5.6.1974, עמ' 2. על הפקעת אדמות יזו בידי ממשלת ירדן ראו גם אצל פישבך: Fischbach, *State, Society and Land in Jordan*, p. 182. נראה שבשל הפקעת האדמות דיווחה המחלקה המשפטית בקק"ל ליועץ למשפט ארצות ערב במשרד המשפטים של מדינת ישראל על זכויות הבעלות שלה עליהן והעבירה לו תעודות ומסמכים המאשרים זאת, בשלהי 1973. ראו אצ"מ, KKL5/51633.

124 ריכוז קרקעות קק"ל לסוף מארס 1982, שם, KKL13/3.

125 יוסף ויץ, *תלמים אחרונים*, קרן קימת לישראל, ירושלים, 1974, עמ' 154.

שגם אם הייתה תכנית ממוסדת לכך, היא לא יצאה אל הפועל אלא במקרים מעטים. כך למשל צמח הרעיון ליישב באדמות יזו פלחים ואריסים ערבים מארץ ישראל, אך לא נעשה דבר. רק לאחר השינויים המדיניים באזור והמלחמה שפרצה בין שתי המדינות הצעירות, שימש הע'ור המזרחי בעל כורחו מקלט לפליטים פלסטינים מארץ ישראל.

התנהלותו ההססנית של הממסד הציוני וקשייו בקבלת החלטות בתנאי אי-ודאות בפרשת אדמות יזו ובאחרות לא הותירו תקווה להבטחת זכויות הבעלות של קק"ל (וכן של חברות יהודיות ויהודים פרטיים) על קרקעות במדינות ערב, שעשויות היו להגדיל את כושר המיקוח של מדינת ישראל בהסדרים פוליטיים עתידיים עם שכנותיה. על סוגיה זו עמד אליהו אילת בהיותו שגריר ישראל בבריטניה כבר בשנת 1950: 'היה ספק בידינו לחשוב מה לעשות בשטח זה [אדמות יזו] ביחד עם השטח של פיק"א שבחורן. אם להשתמש בהם בתור אובייקט לחלופים או למכירה או לנכוי משטח התביעות שלהם [מדינות ערב] הכל כפי שנחליט אח"כ ולא כעת'.¹²⁶

ב־23 בנובמבר 1953 התקבל בכנסת 'חוק קרן קיימת לישראל תשי"ד-1953'.¹²⁷ עד אז הייתה קק"ל במדינת ישראל במעמד משפטי של חברה בריטית זרה. חקיקת החוק אפשרה את רישומה כחברה ישראלית. רישום זה הושלם כחצי שנה לאחר מכן ובו אושרו תזכיר ותקנות ההתאגדות של חברה חדשה בשם 'קרן קיימת לישראל'. היה זה סיומו של תהליך שהחל ביולי 1948, ובו דנו בדירקטוריון קק"ל במעמדה המשפטי של החברה בתנאים המדיניים שהתהוו לאחר הקמת המדינה. אחת הטענות המרכזיות שנשמעו בקק"ל נגד פירוק החברה הבריטית עסקה בעתידם של שטחי קרקע גדולים שהיו בבעלותה מחוץ לגבולותיה המדיניים של מדינת ישראל (בעיקר בירדן ובסוריה). בקק"ל חששו כי העברת אדמות אלה לבעלות חברה ישראלית תפגע בזכויות הקניין שלה מבחינת המשפט הבין-

126 א' בן-שמש אל קק"ל, 29.9.1950, אצ"מ, KKL5/18580. בקיץ 1935 חיבר א' אילת דוח סודי על אדמות פיק"א בחורן והאפשרות להתיישבות יהודית עליהן. הוא קבע כי 'תקיעת יתד של עובד עברי בחורן היא שאלה שאינה סובלת דחוי כדי להציל בראש ובראשונה את אדמות פיק"א ולהבטיח את הזכות עליהן שבביל העם העברי. אדמות אלו תשמנה אח"כ כנקודת אחיזה לפעולה שיטתית ומורחבת בהקמת ישוב עברי עובד בחבל הצפוני של עבר-הירדן מזרחה'. ראו: אליהו אפשטיין (אילת), 'אדמות פיק"א בחורן' (סודי), 22.7.1935, שם, KKL5/7110. לפרשת ההתיישבות היהודית בחורן בשלהי התקופה העות'מאנית ובתקופת המנדט, ראו: אילן, **הכמיהה להתיישבות יהודית**, עמ' 180-300. לתולדות אדמות פיק"א בסוריה ובלבנון ראו: יאיר זלטנרייך, 'פעולותיה של חברת פיק"א לשימור נחלותיה בסוריה ובלבנון', קתדרה, 127 (ניסן תשס"ח), עמ' 65-88. בשנת 1949 הכינה פיק"א תזכיר על אדמותיה בחורן, שנמסר למשרד החוץ הישראלי לקראת משא ומתן לשלום שנועד להתקיים עם סוריה. בשנים הבאות המשכה פיק"א - באישור ממשלת ישראל - בניסיונות לשלם את המסים על האדמות, אך הממשלה הסורית סירבה לקבלם. טרם פירוקה של פיק"א בשנת 1957 העניקה החברה לממשלת ישראל ייפוי כוח לצמיחות על אדמותיה בסוריה ובלבנון. לאחר מלחמת ששת הימים (1967) הגיע צה"ל לאזור והתבסס בקו המצוי קילומטרים ספורים מאדמות החורן. אילן, **הכמיהה להתיישבות יהודית**, עמ' 298-299; זלטנרייך, 'פעולותיה של חברת פיק"א', עמ' 86-87.

127 יפעת תולצמן-גזית, 'שימוש במשפט כסמל-סטטוס: חוק קרן קיימת לישראל, תשי"ד-1953, ומאבק הקק"ל לביסוס מעמדה במדינה', עיוני משפט, כו, 2 (נובמבר 2002), עמ' 601-644.

לאומי.¹²⁸ כצעד מונע לכך נקבעו שני סעיפים מרכזיים בתקנות התאגדות קרן קיימת לישראל כחברה ישראלית, שאושרו בו' באייר תשי"ד (9 במאי 1954). בסעיף 3(א) נקבע תחום עבודתה ב'מדינת ישראל בכל שטח הנתון לשיפוטה של ממשלת ישראל', ובסעיף 3(ב) נאמר כי עליה 'לרכוש ולקבל העברתם של הקרקעות והנכסים השייכים לחברת 'קרן קיימת לישראל בע"מ' [הרשומה כחברה בריטית] והנמצאים בתחום שנקבע'.¹²⁹ ב-11 באוגוסט 1954 נערך שטר העברה בין 'קרן קיימת לישראל בע"מ' (הבריטית) ל'קרן קיימת לישראל' (הישראלית), ובו הסכימו השתיים 'על העברת כל רכושו דלא-ניידי ודניידי של הצד הראשון לצד השני, ככל שרכוש זה נמצא במדינת ישראל בכל שטח הנתון לשיפוטה של ממשלת ישראל'.¹³⁰ ב-14 בינואר 1955 נחתם לפני ראש אגף רישום והסדר הקרקעות בירושלים שטר מכר שבו הועברו הבעלות על כל נכסי החברה הבריטית לחברה הישראלית בהתאם לתנאים שסוכמו ביניהן בשטר ההעברה.¹³¹

ב-26 באוקטובר 1994 נחתם הסכם השלום בין ישראל לירדן בטקס שנערך במסוף הערבה בגבול ישראל-ירדן. החוזה נחתם בידי ראש ממשלת ישראל, יצחק רבין, וראש ממשלת ירדן, ד"ר עבד אל-סלאם מג'אלי, ובמעמד חוסיין מלך ירדן, נשיא ארצות הברית ביל קלינטון ושר החוץ הרוסי אנדרי קוזירב. אחת מנקודות המחלוקת העיקריות בשיחות השלום הייתה קביעת הגבול, שכלל 'תיקונים הדדיים בקו המנדט או שביתת הנשק לפי המפות', המבוססים על חילופי שטחים. נוסף על כך בשני מקומות, בנהריים שבצפון בקעת עמק הירדן ובשדות צופר שבערבה, הושג הסדר מיוחד, שכלל מצד אחד הסכמה לריבונות ירדנית על השטח ומצד שני את המשך השימוש הישראלי בו לתיירות ולחקלאות למשך 25 שנה (עם אפשרות לחידוש).¹³² ב-21 באוקטובר 2018 הודיעה ירדן על ביטול אפשרות המשך החכרת השטחים לישראל. במהלך המשא ומתן להסכם השלום נשתכחה בצד הישראלי המחויבות להסדרת זכויות במקרקעין על אדמות בבעלות יהודית (למעט תחנת הכוח בנהריים), שנרכשו בעבה"י לפני הקמת המדינה והופקעו בידי הממשלה הירדנית.¹³³

128 שם, עמ' 608-609 והערה 20; פרוטוקולים משיבת דירקטוריון קק"ל מ-16.8.1948, 9.4.1950, 27.7.1954 - אצ"מ, KKL10.

129 ילקוט הפרסומים 354, ט' בסיון תשי"ד (10.6.1954), עמ' 1196-1199; הולצמן-גזית, 'שימוש במשפט כסמל-סטטוס', עמ' 637-638 והערה 130.

130 ילקוט הפרסומים 370, י"ח באלול תשי"ד (16.9.1954), עמ' 1648; פרוטוקול ישיבת דירקטוריון קק"ל, 11.8.1954, אצ"מ, KKL10.

131 ח' דנין אל משרד הגליל של קק"ל בטבריה 16.1.1955 ו-18.1.1955, בצירוף העתק שטר מכר בין קרן קיימת לישראל בע"מ לקרן קיימת לישראל ב-14.1.1955, אצ"מ, KKL9/229. על רישומה של קק"ל כחברה ישראלית ראו בהרחבה: יוסי כץ, 'מאנגליה לישראל: הרישום המשפטי של קק"ל כחברה ישראלית בראשית שנות החמישים והשלכותיו', קתדרה, 155 (תשע"ה), עמ' 131-160.

132 אליקים רובינשטיין, 'חוזה השלום עם ירדן', המשפט, ג (ינואר 1996), עמ' 347-366.

133 במחלקת הקרקעות הירדנית נטען שהממשל הירדני הפקיע את כל האדמות שנרכשו בידי קק"ל וגורמים יהודיים אשר לא רשמו את בעלותם על הקרקע במהלך 'הסדר הקרקעות' בשנות הארבעים. Fischbach, *State, Society and Land in Jordan*, pp. 186-187.